

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій
Кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри Світайло Н. Д.
(підпис) (прізвище та ініціали)
«23» червня 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
здобувача ступеня бакалавра психології

Орлової Наталі Георгіївни
(прізвище, ім'я, по батькові)

**за темою «Психологічні особливості національної ідентичності студентів
військової кафедри ЗВО та учасників бойових дій на сході України»**

(галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»,
спеціальність 053 «Психологія»)

Науковий керівник
Доктор психологічних наук, доцент
(науковий ступінь, посада, вчене
звання)

_____ Улунова Г.Є.
(підпис) (прізвище, ім'я, по
батькові)

Підсумкова оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів ECTS _____

Члени комісії _____ Ханенко І.І.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени комісії _____ Улунова Г.Є.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени комісії _____ Іванова Т.В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	
1.1. Національна ідентичність як складова ідентичності особистості	10
1.2. Національна ідентичність та чинники її формування у військовослужбовців.....	16
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ КАФЕДРИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЗВО ТА УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ	
2.1. Методичні засади емпіричного дослідження психологічних особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України.....	24
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України.....	29
Висновки до розділу 2	46
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ КАФЕДРИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ	
3.1. Сутність та можливості арттерапії щодо розвитку національної ідентичності	49
3.2. Теоретичне обґрунтування програми розвитку національної ідентичності у студентів кафедри військової підготовки, організаційні та змістові аспекти програми.....	70
3.3. Програма розвитку національної ідентичності у студентів кафедри військової підготовки.....	74
Висновки до розділу 3	103

ВИСНОВКИ..... 105

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 109

Анотація

Бакалаврська робота присвячена актуальній проблемі – вивченню психологічних особливостей національної ідентичності учасників бойових дій на сході України та студентів військових кафедр закладів вищої освіти. Національну ідентичність розуміється як особисте усвідомлення належності до певної держави чи нації. Структуру національної ідентичності утворюють: валентність та чіткість. Валентність національної ідентичності – це суб'єктивне оцінювання ставлення індивіда до даної нації. Чіткість національної ідентичності – це гостре і обґрунтоване усвідомлення себе представником своєї нації.

Емпіричне дослідження особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України базувалося на методиках «Оцінка позитивності та невизначеності етнічної ідентичності» О. Татарко і Н. Лебедева в модифікації Л. Співак, «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнової та «Шкала локусу контролю» Дж. Роттера.

За результатами емпіричного дослідження з'ясовано, що більшість учасників бойових дій та здобувачів вищої освіти, які студіюють військову кафедру, хоча і позитивно ставляться до своєї національної приналежності, проте не досить чітко її усвідомлюють. Водночас, учасники бойових дій на сході України мають вищі показники валентності національної ідентичності, які корелюють з показниками їх ціннісних орієнтацій; студенти кафедри військової підготовки мають вищі показники чіткості національної ідентичності, які корелюють з показниками їх локусу контролю.

На основі результатів емпіричного дослідження авторкою абґрунтовано, розроблено та частково апробовано програму розвитку національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки закладів вищої освіти. Означена програма базується на методах арт-терапії.

Ключові слова: національна ідентичність, цінності, локус контролю, учасники бойових дій, студенти.

Summary

The bachelor's thesis is devoted to the study of an important topical issue, namely the special features of the national identity in military personnel and combatants in eastern Ukraine, as well as in University students of Military Training Departments.

The notion of a national identity is meant as a personal understanding of belonging to a certain state or a nation. A structure of any national identity consists of valence and clarity. The valence of the national identity is a subjective assessment of the individuals' attitude to the nation. The clarity of the national identity is considered as a distinct and reasonable awareness of oneself as a representative of their own nation.

Empirical studies of the special features of the national identity of University students of Military Training Departments and the military personnel in eastern Ukraine was based on methods developed in the book *Assessment of Positivity and Uncertainty of the National Identity* by O. Tatarko and N. Lebedeva, in modification by L. Spivak; as well as in the book *Diagnosis of the Real Structure of Value Orientations of the Individual* by S. Bubnova; and finally in *Locus of Control Scale* by J. Rotter.

Based on the results of the empirical research it was discovered that most of the combatants and military students, despite having very positive attitudes towards their national identity, are not clearly aware of it. At the same time, combatants in eastern Ukraine have higher indicators of valence towards their national identity which correlate with their personal values, while military students have higher indicators of clarity of their national identity which correlate with their locus of control.

Using the results of the empirical research, the bachelor thesis's author has substantiated, developed and partially approbated a program to develop the national identity of military students. This program is based on the methods of art-therapy.

Key words: national identity, values. locus of control, military personnel and combatants, military students.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відродження українського суспільства, нові геополітичні реалії визначають нове соціальне замовлення на формування соціально орієнтованого покоління українців, формування в них не лише інтелектуально-інформаційних компетенцій та умінь, а й виховання громадянських основ, патріотичного ставлення до свого народу і Батьківщини, національної свідомості, особистої і державної гідності. Сьогодні, на жаль, особливості історичного шляху формування української нації мають досить неприємні наслідки. Тривале перебування значних частин українських територій, на яких розпочинався процес українського етногенезу, під владою і у складі різних держав, в умовах коливання власної державності, відчутно позначилося на етносоціальних і етнополітичних процесах у їх середовищі, зумовило значною мірою особливі типи регіональної ідентичності.

Проблема встановлення рівнів сформованості національної ідентичності стала предметом етнопсихологічних, соціологічних та педагогічних досліджень за такими вченими Поволжя, як С. Вьюжанина та О. Кожевникова, які досліджували і вивчали також цю саму проблему, а далі за результатами отриманих досліджень розробляли посібник для ВНЗ. Варто зазначити, що їх досвід безсумнівно є корисним джерелом, але не є таким показовим для України.

Оскільки дослідження і вивчення національної ідентичності вагомою мірою межує з вивченням «Я-концепції», то варто було простудіювати і це питання. Відтак, своє бачення розвитку «Я-концепції» відобразили у своїх дослідженнях учені Ф. Василюк, І. Кон, Є. Соколова, І. Міхеєва та ін., у ході яких вивчалися особливості виникнення і формування «Я-концепції», її проявів на різних етапах психологічного розвитку людини. Проблему розвитку, формування та змін «Я-концепції» відображено в підходах У. Джемса, уявленнях про Едо-ідентичність Е. Еріксона, феноменалістичній психології К. Роджерса, «Я-концепція» та проблема формування національної

ідентичності особистості обговорювалася і в інших наукових теоретичних працях. Варто згадати, що першій половині 1990-х років проблема концептуалізації і класифікації національних ідентичностей в сучасних західних демократіях знайшла відображення в працях М. Ігнат'єва. Дані науковці в своїх напрацюваннях чітко диференціювали концепцію культурної національної ідентичності і громадянської політичної ідентичності. Етнічна національна ідентичність, за М. Ігнат'євим, означає спільність мови, релігії, звичаїв, традиції, довіри тільки до представників свого етносу.

Проблемі розвитку формування національної ідентичності присвячено цілий ряд теоретичних та експериментальних досліджень багатьох психологів: А. Арбитайло, В. Дружинина, Е. Лебеденко, Л. Бондаренко, Т. Стефаненко та інших.

Серед вітчизняних представників наукової думки щодо даної теми можна, насамперед, відзначити – М. Степико, В. Пироженка В. Кулика та інших.

Аналіз формування національної ідентичності серед учасників бойових дій на Сході України та студентської молоді має принципове значення для вивчення еволюції духовного світу даної соціально-демографічної групи і соціальних відносин, в які вона інтегрується в процесі соціалізації.

Мета дослідження: визначити психологічні особливості національної ідентичності студентів військової кафедри ЗВО та учасників бойових дій на сході України; розробити програму розвитку національної ідентичності у студентів кафедри військової підготовки.

Об'єкт дослідження: національна ідентичність особистості.

Предмет дослідження: національна ідентичність студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України.

Згідно мети наукової роботи були окреслені наступні **завдання:**

1. Визначити теоретичні засади вивчення психологічних особливостей національної ідентичності військовослужбовців.

2. Визначити методичні засади емпіричного дослідження психологічних

особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України.

3. Емпірично дослідити психологічні особливості національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України.

4. Розробити програму розвитку національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки СумДУ.

Гіпотеза дослідження: учасники бойових дій на сході України мають вищі показники валентності національної ідентичності, які корелюють з показниками їх ціннісних орієнтацій; студенти кафедри військової підготовки мають вищі показники чіткості національної ідентичності, які корелюють з показниками їх локусу контролю.

Методи дослідження.

Теоретичні методи: порівняння, аналіз науково-психологічної літератури, аналіз, синтез.

Організаційні методи: порівняльний метод.

Емпіричні методи: опитування за допомогою наукових методик: 1) методика «Оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності» О. Татарко і Н. Лебедева в модифікації Л. Співак; 2) «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнової; 3) «Шкала локусу контролю» Дж. Роттера.

Методи обробки результатів психодіагностичного дослідження і спостережень: описова статистична обробка даних, τ -Кендалла, χ^2 -критерій, коефіцієнт кореляції Пірсона.

Теоретична значущість дослідження: уточнено поняття та структуру національної ідентичності, визначено низку перешкод щодо окреслення національної ідентичності окремими індивідами в часі визвольної війни; уточнено сутнісні психологічні характеристики ціннісно-мотиваційної сфери учасників бойових дій на сході України та студентів закладів вищої освіти військової кафедри; теоретично обґрунтовано самопізнання як фактор

розвитку національної ідентичності та ціннісно-мотиваційної сфери.

Практична значущість дослідження: було розроблено програми розвитку національної ідентичності у студентів кафедри військової підготовки. Результати дослідження можуть бути застосовані психологами реабілітаційних центрів допомоги учасників АТО, молодіжними працівниками, соціальними працівниками, громадськими діячами, адміністрацією закладів та представниками інших професій, діяльність яких пов'язана з проблемою національної ідентичності і війни на Сході України.

Структура та обсяг роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків до розділів, списку використаних джерел (50 найменувань). Основний текст викладений на 108 сторінках.

Текст кваліфікаційної роботи містить 17 таблиць, 4 діаграми.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА
СХОДІ УКРАЇНИ В 2014–2020 РОКАХ.

1.1. Національна ідентичність як складова ідентичності особистості

Звідки утворився сам термін „ідентичність”? Більшість науковців погоджується з тим, що термін „ідентичність” у науковий дискурс увів Е.Еріксон [1]. Серед вітчизняних науковців, які наголошують на об’єктивних чинниках виникнення та розвитку ідентичності, можна виокремити роботи О. Лисенка [2], В. Ліпкана [3], та ін.

Поняття „ідентичність” нині широко використовується в етнології, психології, культурній та соціальній антропології, в політичних науках. У найширшому смислі воно означає усвідомлення людиною власної приналежності до певної групи, яке дає їй змогу визначити своє місце в соціокультурному просторі та вільно орієнтуватися в навколишньому світі. Отже національною ідентичністю є усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації і держави. Проблеми розвитку і формування національних ідентичностей глибоко і всебічно досліджуються.

З метою більш розлогого розуміння суті проблеми національної ідентичності вченими досліджено психологічні чинники цього процесу. Синонімічним щодо поняття «чинник» є загальнонауковий термін «фактор». Фактор це: – умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища – чинник. Чиник – це є і змінна величина, яка (за припущенням) впливає на результати експерименту, результативність розвитку бойових дій, перебіг справ та динаміку розвитку того чи іншого процесу. Термін «фактор» у науковій літературі часто розуміють як причину або рушійну силу певного процесу, яка визначає його характер. Фактори поділяються на зовнішні (соціокультурне середовище, діяльність) та внутрішні (тип вищої нервової діяльності людини, самооцінка, психологічна готовність тощо). На відміну від фактора, що

безпосередньо породжує певне явище чи процес, умова складає те середовище, в якому вони виникають та розвиваються.

Отже, аналіз досліджень дозволяє зробити висновок про те, що вивчення національної ідентичності, як і будь-якого різновиду ідентичності в її особистісному та соціальному аспектах, повинно забезпечити визначення рівня сформованості її складових, тобто, всіх психологічних чинників, та проводиться за допомогою таких основних типів методичних засобів, як опитувальники, (в даному разі – це опитувальні тести, запропоновані представникам різних соціальних груп, направлені на вивчення структур ідентичності, її основних компонентів.

Відтак, є соціальний попит на дослідження і виявлення аспектів психологічного впливу, залежно від рівня критичного мислення, пов'язаного з наявністю політичних проблем, на поведінку молоді і людей середньої дорослості, яким випало тяжке випробування – захищати цілісність України на Сході України в період 2014 – 2020 р. Важливим аспектом сьогодення є також виховання в соціумі як соціальної відповідальності так і такого фактору, як розвиток політичної свідомості в даному історичному часі, тобто – тут і зараз. Громадянська свідомість, яка суттєво межує з визначенням і признанням в собі національної ідентичності, у вузькому сенсі є як ціннісне ставлення до проблем свого народу, історичних викликів та готовності до самопожертви. Отже, цей момент розглядається у даному дослідженні як різновид свідомості поряд з такими її видами як економічна, політична, правова, релігійна тощо. Сутність дослідження полягає у вивченні напрямків формування проявів національної ідентичності на первинних засадах ціннісних орієнтацій. Йдеться не тільки про родинне виховання, як духовно-практичне освоєння дійсності, але й про власні внутрішньо-психологічні напрацювання, залежно від рівня критичного мислення і ціннісних орієнтацій. Відповідно до об'єкта, предмета і мети були поставлені такі завдання: – здійснити анкетування на зрізі означеної теми, а відтак і зробити відповідні висновки, і порівняльні зокрема, щодо рівня культури поведінки людини,

рівня критичного мислення та її ціннісних орієнтацій, в колі Родини, співтовариств ровесників та дотримання соціальних вимог взагалі. Дослідити ставлення соціуму до плекання національної ідентичності в собі та на ґрунті формування громадських співтовариств, орієнтованих на захист Батьківщини, її честі та достоїнства. Вивчити та проаналізувати літературні джерела з проблем формування ціннісних орієнтацій у системі національного виховання; – з'ясувати найголовніші ознаки ціннісно-орієнтованого навчання у процесі організації громадянського виховання; – узагальнити вплив формування соціально-психологічних ціннісних орієнтацій на розвиток національно – спадкових компетенцій особистості.

Теоретичні дослідження процесу та формування національної ідентичності, (в роботі з цільовою групою), спонукали виділити в її структурі три основних компонента: когнітивний, афективний (емоційно – оціночний) та конативний (поведінковий). Саме вони мають бути основними об'єктами моніторингу.

Рівень когнітивної складової національної ідентичності досліджувався за такими показниками: ступінь вираженості етноніма або самоназви, значимість та актуальність для особистості її національної ідентичності, цілісність знань про націю, її історію, культуру, усвідомлення об'єднуючої основи нації.

До складу показників, які характеризують афективний компонент національної ідентичності передбачається задіяти такі психологічні чинники, як: – почуття приналежності до нації, позитивне, ціннісне ставлення до членства в своїй національній групі, рівень національної гордості та гідності, які проявляє індивід у відношенні до національної спільноти, національних цінностей та національної моралі, солідарність зі своєю нацією, національна самоповага. Слід брати до уваги і такі складові, як позитивне ставлення до інших етнічних груп, відчуття інгрупової спільності.

Конативний (діяльнісний) компонент досліджувався і виявив аналіз таких характеристик, як прояв особистості в особі члена етнічної групи, використання рідної мови, включеність в національну культуру та соціальне

життя.

В даному дослідженні йдеться про усвідомлення національної ідентичності громадянами України, учасниками бойових дій на Сході України в період 2014-2020 р. та студентами ВНЗ, які є слухачами військових дисциплін зокрема. Відтак, метою даної наукової розвідки є з'ясування змісту поняття „національна ідентичність” та основних концепцій національної ідентичності, а також аналіз сучасної ситуації щодо національної ідентичності та визначення сучасних проблем формування національної ідентичності в Україні в контексті новітніх політичних подій, а саме на зрізі визвольної боротьби Української Держави за збереження суверенітету та національні інтереси. Адже, подолання кризи ідентичності в значній мірі посилюється процесами глобалізації, що розмивають національну культуру та посилюють маргіналізацію українського суспільства. При цьому слід враховувати також і певні суперечливі аспекти впливу глобалізаційних процесів на Україну. Відтак в Україні можна виділити декілька груп ідентичностей, які попри деякі ментальні та психологічні розбіжності прагнуть бути загальнонаціональними:

Перша – національно-патріотичні ідентичності, що чітко закликають до збереження самобутності українського народу, його культури, мови, звичаїв, обрядів, збереження суверенітету та незалежності України.

Друга – проєвропейські ідентичності, що підтримують європейські демократичні цінності та направляють Україну до тіснішої інтеграції та входження до Європейського союзу.

Третя група – проросійські ідентичності, що активно підтримують впровадження російської мови на теренах України та активне зближення з Російською Федерацією. Ці ідентичності і особливо останні дві, знаходячись у стані протистояння та боротьби між собою, ведуть до збільшення внутрішньополітичного напруження і посилення сепаратистських тенденцій (Західні регіони більше прагнуть до Європи, Південні та Східні до Росії). Недостатній рівень загальнонаціональної ідентичності також може спричинити відцентрові та сепаратистські тенденції у національних меншин.

Особливо це актуально для етнічних груп, які компактно проживають на прикордонних територіях, оскільки вони починають ідентифікувати себе з народами сусідньої країни. Така реальна загроза існує на всіх теренах, що межують з іншими країнами, а відтак і питання, боронити країну від загарбника, чи підставити шию до хомута окупанта та штовхати його імперський віз також жевріє на вістрі неабияких протистоянь. А це може спричинити загрозу територіальній цілісності країни, позаяк частина представників національних меншин мають подвійне громадянство і деякі сусідні держави можуть висунути Україні територіальні претензії. Відтак потрібно активізувати зусилля по формуванні загальнонаціональної ідентичності. Саме спільна ідентичність є основою буття даної національної спільноти (політичної нації). Якщо члени спільноти мають високий рівень національної самосвідомості, то при політичному врегулюванні існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, вони схильні до обмеження своїх особистих, групових чи корпоративних інтересів задля досягнення загальносуспільної злагоди. При цьому, внаслідок плину часу, мало досліджено психологічні особливості плекання ідентичності, як цілим народом, так і кожним індивідом зокрема.

Як свідчать психологічні дослідження, становлення національної ідентичності, як складової концепції особистості, підпорядковується певним закономірностям і проходить низку фаз у своєму розвитку. Її пробудження відбувається у дитячому віці під впливом сімейного середовища, друзів, знайомих, ровесників. Пізніше в цей процес включаються інші осередки соціалізації – дошкільні заклади, школа, позашкільні установи, вищі навчальні заклади, соціум і власний досвід.

Під впливом зазначених змін, новим змістом наповнюється «Я-образ» особистості, в якому все більшої ваги набувають національні складові.

Проблеми консолідації, національної ідентичності, культури, мови, довіри, ідеології, релігії, толерантності тощо ставали і стають причинами виникнення різних за наслідками і глибиною криз та конфліктів як в межах

Держави так і за її кордонами.

Вище наведене свідчить, що в першій половині 1990-х років, при деяких відмінностях у визначенні національної ідентичності, до структури систематизованих концепцій, що розроблялися, належала ціла низка загальних елементів. Для концепції громадянської ідентичності – аспекти рівноправності громадян, для етнічної ідентичності – аспекти спільності території, мови, релігії, традицій, звичок. Окрім того, загальною для більшості запропонованих концептуалізацій залишалася позиція, що встановлювала існування громадянської національної ідентичності переважно в країнах Заходу, а етнічної – в країнах Сходу.

Проблема встановлення рівнів сформованості національної ідентичності стала предметом етнопсихологічних, соціологічних та педагогічних досліджень за такими вченими Поволжя, як С. Вьюжанина та О. Кожевникова, які досліджували і вивчали також цю саму проблему, а далі за результатами отриманих досліджень розробляли посібник для ВНЗ [4]. Варто зазначити, що їх досвід безсумнівно є корисним джерелом, але не є таким показовим для України.

Оскільки дослідження і вивчення національної ідентичності вагомою мірою межує з вивченням «Я-концепції», то варто було простудіювати і це питання. Відтак, своє бачення розвитку «Я-концепції» відобразили у своїх дослідженнях учені Ф. Василюк [5], І. Кон [6, 7], Е. Таніна [8], І. Міхеева [9] та ін., у ході яких вивчалися особливості виникнення і формування «Я-концепції», її проявів на різних етапах психологічного розвитку людини. Проблему розвитку, формування та змін «Я-концепції» відображено в підходах У. Джемса [10], уявленнях про Едо – ідентичність Е. Еріксона [11], феноменалістичній психології К. Роджерса [12], «Я – концепція» та проблема формування національної ідентичності особистості обговорювалася і в інших наукових теоретичних працях. Варто згадати, що першій половині 1990-х років проблема концептуалізації і класифікації національних ідентичностей в сучасних західних демократіях знайшла відображення в працях М. Ігнатієва

[13], Сміта [14]. Дані науковці в своїх напрацюваннях чітко диференціювали концепцію культурної національної ідентичності і громадянської політичної ідентичності. Етнічна національна ідентичність, за М. Ігнатєвим, означає спільність мови, релігії, звичаїв, традиції, довіри тільки до представників свого етносу.

Проблемі розвитку формування національної ідентичності присвячено цілий ряд теоретичних та експериментальних досліджень багатьох психологів: А. Арбитайло [15], В. Дружинина [16], Е. Лебеденко [17], Л. Бондаренко [18,], Т. Стефаненко [19] та ін.

Серед вітчизняних представників наукової думки щодо даної теми можна, насамперед, відзначити – М. Степико [19], В. Пироженка, [21] В. Кулика [22], та інших.

1.2. Національна ідентичність та чинники її формування у військовослужбовців

Психологічні особливості учасників бойових дій та їх невід’ємний вплив на формування національної ідентичності. Вивченню психологічних особливостей учасників бойових дій сьогодення підносить саме площину нашого часу, тобто часу, в якому ми живемо – тут і зараз. Адже, є очевидним і непересічним той факт, що саме останні події, власне випробування які випали на долю України, якось вмиль і поставили молодих людей, а за тим і старших, перед вибором участі, або не участі в горнилі визвольної війни. І саме в гирлі цих історичних подій і окреслюється наявність чи відсутність виміру національної ідентичності, громадянської позиції, щодо цього вибору та психологічного гарту в собі наявності такої складової, як належність до представників свого народу і непереборного бажання захищати свою землю. Саме на канві таких історичних подій і винурюються внутрішні психологічні поклади гідності та інших чеснот представника будь якого народу. Участь у бойових діях – це одна з найважливіших і найтяжчих травматичних подій, які здатна пережити людина. Участь у бойових діях описується багатьма

науковцями та власне і самими очевидцями, як найбільш інтенсивний стресор, що може пережити людина в умовах війни, і для багатьох людей, які мали досвід війни – це найбільш травматичний досвід усього їхнього життя. Серед вітчизняних науковців, які досліджували ці моменти новітньої історії є

Т. Грицевич, О. Капінус, Т. Мацевко, П. Ткачук [23]. В своєму напрацюванні «Соціально–психологічні технології управління військовими колективами» ці науковці ґрунтовно доводять, що військова витривалість залежить від психічного, а не фізіологічного стану. Тобто, йдеться про складову і чітку наявність психологічного чинника, який, в свою чергу лобіює поклад національної ідентичності. Отже, випадає думати, що досвід бойових дій можна розцінюватись і як перевагу. Бо цей досвід, – це досвід кожного окремого бійця, як творця новітньої історії. І цей досвід можна вважати за загально-національний, який психологічно – суттєво впливає на розвиток національної ідентичності подальших поколінь і студетства зокрема. Отож, не останню роль тут веде такий елемент, як колективна думка. А з чого власне складається колективна думка? З підсумку думок кожного окремого індивіда, з усіх відтінків настроїв і сумарного покладу психологічних чинників всіх учасників колективу. Військовий колектив – це ще й сукупність оціночного судження: «Де ми, з ким ми, що за нами, а що попереду нас? Хто з нами? Хто свій, а хто ворог?». Тобто, відбувається процес самоідентифікації національної ідентичності кожного окремого бійця щодо себе, до тих, хто його оточує із ряду бойових побратимів та ідентифікації ворога, як представника протилежної ворожої сили, як гуртового, так і того, з ким в умовах війни можна зустрітись віч на віч по різні сторони окопу. Тому таке спільне відношення членів колективу до важливих для них подій, ситуацій і явищ – є початковим надбанням до скарбнички психологічних особливостей учасників бойових дій. Не менш важливим компонентом до складової психологічних особливостей учасників бойових дій є ще й колективний настрій. А цей психологічний конструкт колективу також є маркером спільних переживань, тих або інших подій, фактів та емоційних станів, що опанували усім

військовим колективом, або переважною його частиною, та далі впливають на життя колективу в фронтових умовах та їх діяльність. А ще існують неминучі втрати, – болючі та незворотні і, як наслідок, психологічні особливості фронтового колективу, або кріпнуть, або набувають властивість сили психологічного вигорання і відчаю. При цьому один колективний настрій, який є мажорним, може сприяти успіху діяльності всього військового підрозділу – ентузіазм, віра в загальний успіх, тобто, – в перемогу, а за тим і сприяє зародженню факторів захопленості, піднесеності та стану загального підйому. Але фронтові умови – це не завжди добрий настрій, – пережиті реальні втрати можуть спонукати і стан занепаду, зневір'я у свої сили, нестерпний біль за загиблими побратимами, невіра в можливість бойової техніки та деякий момент загальної пригніченості. Колективний настрій впливає на поведінку кожного члена військового колективу, а значить також є носієм однієї з складових психологічних особливостей учасників бойових дій. Особливо під час реальної загарбницької навали ворога. Адже, колективний настрій має велику імпульсивну силу і динаміку. Він мобілізує або стримує колективну свідомість, визначає, корегує і підносить характер спільної колективної думки і міжособистісних відносин, на яких тримається фронтовий колектив побратимів війни. Піднесений колективний настрій бойових побратимів включає в себе такі емоційні стани і глибинні почуття, як задоволеність, бодай найменшою перемогою над агресором, бадьорість, наснагу, оптимізм, почуття прекрасного, почуття професійної гордості, почуття любові до своєї Вітчизни. Значний вплив на взаємини людей, на психологічну атмосферу бійців і утворення, як колективного настрою, так і колективної думки, в умовах реальних військових дій у фронтовому колективі виявляють лідери, як позитивної, так і негативної спрямованості.

Не менш важливим структурним елементом підґрунтя психологічних особливостей учасників бойових дій – є мотиви. Мотиви, – це сили, що спонукають бійця до дій та вчинків. Підмурком для стійкої мотивації – є психологічні чинники учасників бойових дій, як усіх разом так і кожного

поокремці. Адже мотиви пов'язані із задоволенням певних потреб спонукання до діяльності. А оскільки йдеться про учасників реальних бойових дій, то і оте спонукання до діяльності також має носити характер спільного, до чого треба дійти всім разом, аби його добути. Завдяки мотивам певним чином активізується і поклад спільного, колективного бойового розуму, почуття волі і усі інші психологічні властивості і якості. До основних мотивів в умовах фронту належать: потреби, бажання, схильність, почуття й звички. Отже, в основі будь якої дії лежить потреба, яку психологічно викрешує мотив, що може реалізуватися у низці психологічних змінних: інтересах, прагненнях, переконаннях та установках. Під інтересами розуміються мотиви, у яких втілюються і цементуються емоційно забарвлені пізнавальні потреби особистості. В інтересі ж учасника бойових дій поєднується емоційне і раціональне. Саме в наявності і якості інтересу, а за тим і в мотиві учасника бойових дій і залягає фільтр і маркер національної ідентичності та наявність практичного патріотичного струму. Бо саме енергетика струму національної ідентичності і може спонукати людину-патріота до розв'язання такого важливого й значущого завдання, як захист Батьківщини.

Ще одним важливим структурним елементом психологічних особливостей учасників бойових дій є – колективні цілі. Це ідеальні уявні передбачення результатів колективної діяльності, шляхів і способів їх досягнення. Мета військового колективу у часі реальної війни визначає його життєздатність, його рух уперед. Колективні цілі – це не є щось поза окреме чи надумане і піднесене кимось з зовні, – ні – це процес формування і відточування тієї цілі, задля якої люди в окопах, під обстрілами і де смерть шугає з усіх боків і буквально наступає бійцю на п'яти. І тому, – ця ціль колективна і вистраждана усіма разом, бо найбільш дієвий вплив на всі сторони життєдіяльності фронтового колективу виявляє саме спілкування бойових побратимів між собою.

З початком розгортання театру визвольних бойових дій на Сході України 2014 року відразу стало помітним, що українці таки спаяна нація. На

фронт йшли не тільки хлопці і дівчата, які отримали повістки, але й ті, хто самочинно пішли до військкоматів з вимогою відрядити їх на фронт. Дехто, минаючи військкомат – пішов на фронт у складі добровольчих батальйонів. Отож, варто розібратися, які ж такі чесноти і чинники рухали молодими людьми? Чи не найголовнішими чинниками психологічних особливостей учасників бойових дій окреслилися такі, як – почуття приналежності до нації, позитивне, ціннісне ставлення до членства в своїй національній групі, усвідомлення історичного минулого, почуття гідності і розуміння того, що - «якщо не я – то хто?». І це не було гаслом в нікуди. Саме: – «якщо не я – то хто?» і окреслило сутність і наявність генетичного коду, який і є плідним зерном щодо плекання в собі національної ідентичності. Але такі якості, такі чесноти, як національна ідентичність не виростають на пустому ґрунті. Ці якості гартуються в родині, в колі друзів та в результаті поклику до вивчення своїх національних коренів, історії та тих історичних важелів, які торкаються пам'яті поколінь та геронтологічних нашарувань цілої нації у віддзеркаленні історичних лінз свого народу. І лише за умов наявності цих вагомих психологічних чинників та впливу історичних сурм національної пам'яті можна говорити про психологічно-гартовану моць захисника Вітчизни. Бо коли молот коваля падає на скло, то скло подробляється на нікчемні дрібки... А коли той самий молот падає на залізо, то воно кується і вигартовується в металеву Гідність... Потім з того заліза кують національних королів і гетьманів. Саме так, а не інакше, і виглядає процес гартування людини, яка є безпомільним носіє своєї нації, вінцем якого є спалах національної ідентичності та політичне покликання на захист своєї Батьківщини.

З часу відновлення незалежності України, суспільство різко змінилося. Хтось з наших співвітчизників бачить майбутнє своєї Держави в колі вільних держав Світу, а хтось запобігає перед «ласками» сусіда – завойовника. А відтак на момент сумнозвісного 2014 року не всі пішли до окопів, не всі були готові стати свідомою частиною Батьківщини. Адже непересічним є і той історичний факт, що на період 2014 – 15 років градус національної

ідентифікації різко брав гору. Тоді залишається незрозумілим, – чи за 6 останніх років цей психологічний градус національного підйому почав різко струмувати вниз, або ж до моменту року 2014 фактор національної ідентичності був зовсім замалим.

Припускаюся думки, що були такі, які просто боялися самого факту війни, але були й такі, які оголосили себе поза політикою і стали бігати та ховатись від повісток та призову до лав армії. На противагу таким антигероям слід згадати хлопчину з міста Суми, – 18-річний сумчанин Сергій *Табола* із позивним «Север» загинув у бою за Донецький аеропорт 6 листопада. У пост бійців влучив протитанковий снаряд. Цей хлопчина казав своїй бабусі так: «Шкода, що за Україну не можна загинути двічі». Тобто, стає очевидним факт, що хлопчина на початковий момент трагічний подій був готовий прийняти бій, не ухилився, а вважав боротьбу за Батьківщину за свій обов'язок. А це означає, що психологічна складова формування національної ідентичності у юнака була присутня з малечку, а не стала надбанням виховання в окопах визвольної війни. Саме тому дане психологічне дослідження було опрацьоване на аналізі тестування громадян України, які в тій чи інший спосіб мають відношення до військової справи. Вищим рівнем психічного відображення, властивого тільки людині як суспільно – історичній істоті, є свідомість. Свідомість – це відображення у психіці людини ідеальних образів дійсності, своєї діяльності, самої себе. Усвідомлення людиною світу зводиться до відображення лише зовнішніх об'єктів. Фокус свідомості може бути спрямований й на його власну діяльність, його внутрішній світ. Відтак, саме фокус свідомості і породжує формування національної ідентичності. Таке усвідомлення людиною самої себе отримало в психології статус особливого феномена - самосвідомості. На відміну від свідомості самосвідомість орієнтована на осмислення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, своєї позиції в суспільстві. Якщо свідомість є знанням про іншого, то самосвідомість – знання про самого себе, а значить може виступати гарантом коду національної ідентичності особистості. Отже, якщо

свідомість орієнтована на весь об'єктивний світ, то об'єктом самосвідомості є сама особистість. У самосвідомості вона виступає як суб'єкт, як об'єкт пізнання і як творець власної національної ідентичності.

Висновки до розділу 1

1. Ідентичність – це поняття, яке відображає унікальність та неповторність особистості, єдність реальної поведінки з прагненнями, переконаннями людини. Виділяють два основні аспекти ідентичності: особистісний та соціальний, що відображають усвідомлення власної автономності, унікальності та відчуття приналежності до соціальної групи.

2. Національна ідентичність – це особисте відчуття належності до певної держави чи нації. Національна ідентичність виступає як визнання народом самого себе: знання і повага історії, національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб. Слід підкреслити, що поняття «національна ідентичність» і «національна самосвідомість» мають підпорядковуючий характер. Національна ідентичність – поняття ширше, тому основними його елементами виступають національне самовизначення, національна самосвідомість і традиційна культура.

3. Структура національної ідентичності як однієї зі складових національної самосвідомості – це тека відповідних чинників, які лобіюють такі компоненти, як когнітивний (знання про національну спільноту та знання себе, як члена цієї спільноти) та емоційно-оцінний (національна самоповага, чи зневага, національна гордість чи сором). Валентність національної ідентичності – це суб'єктивне оцінювання ставлення індивіда до даної нації. Чіткість національної ідентичності – це гостре і обґрунтоване усвідомлення себе представником своєї нації.

4. Національна ідентичність громадян держави є чинником її розбудови та запобіжником національної безпеки. Для військових дуже важливо відчувати себе представником свого народу, з яким він себе ідентифікує та

бути пульсом потреби захисту своїх теренів. Важлива психологічна складова – це позитивний зворотній зв'язок військового з соціумом, який знаходиться в зоні бойових дій, а також за межею поля ведення війни.

5. Українська національна ідентичність знаходиться на стадії становлення. Особливості становлення національної ідентичності є дуже важливими вже навіть в ранньому юнацькому віці, а надалі і в студентському віці, адже юнацький вік — це період остаточного формування особистості. Якісні та кількісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах є основою для адекватного розвитку особистості в цілому. А вибір, або усвідомлення внутрішнього психологічного струменю національної ідентичності, або коду Нації починається і надалі плекається саме з раннього дитинства.

Отож, доволі часто, дитині народженій на терені України, вибір дається досить тяжко. Відбувається психологічна дилема вибору в усвідомленні себе представником тієї чи іншої нації. Адже власне Україна, її нащадки, в силу близькості кордонів сусідніх держав, впливу культур сусідніх народів та внаслідок великої кількості змішаних пошлюблень приймає на себе неабиякий вплив, який лобіює і корегує фокус формування національної свідомості. Сьогоднішнє молоде покоління України й стоїть перед гострим психологічним вибором, як себе ідентифікувати в плані визначення національного кореню. Але це саме те покоління, яке буде покликане прийти на зміну сьогоднішніх військовослужбовців, бо того буде вимагати час і національний обов'язок громадянина.

РОЗДІЛ 2.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ КАФЕДРИ
ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЗВО ТА УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА
СХОДІ УКРАЇНИ

2.1. Методичні засади емпіричного дослідження психологічних
особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової
підготовки та учасників бойових дій на сході України

Для вивчення особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України ми використовували модифіковану методику «Оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності» О. Татарко і Н. Лебедева в модифікації Л. Співак [24].

Дана методика спрямована на визначення валентності та чіткості національної ідентичності. Методика містить 8 запитань, але всі вони сконцентровані на самооцінці особистості прийняття, або не прийняття себе як представника своєї нації тощо. Кожне запитання, та особливо відповідь на нього, являє собою не лише маркер відношення особи до свого народу, до Батьківщини, але є фільтром справжніх психологічних переживань, почуттів, показником наявності національної ідентичності, якості ціннісних орієнтирів та сприймання себе як повноцінної частки свого народу.

Шкала запропонованих авторами відповідей припускає можливість коливання, що власне і стане показником якості відповіді щодо поставленого питання. Йдеться про наявність категорії, що об'єднує особистість з нацією, дає можливість побачити локальну «картину світу» в лоні нашої Держави, а відтак і зробити певні висновки щодо психологічно-політичного сьогодення в нашій країні.

За результатами тестування, рівень сформованості національної ідентичності досліджуваного вважається високим, якщо:

– відзначається високий рівень самоідентифікації, усвідомлення своєї приналежності українській нації, досліджуваний правильно окреслює підстави національної ідентичності, знає характерні риси представників своєї нації, знає історію своєї нації, її традиції, культуру, національна приналежність для нього є актуальною;

– досліджуваний позитивно оцінює приналежність до своєї національності, відчуває почуття національної гордості та самоповаги, сповідує національні цінності, позитивно ставиться до інших етнічних груп;

– досліджуваний демонструє свою приналежність національній спільноті, спілкується рідною мовою, використовує національні мотиви в одязі, включений в національну культуру, в суспільне життя, його повсякденна життєдіяльність будується у відповідності з системою цінностей національної культури свого народу.

Якості середнього рівня сформованості національної ідентичності:

– у досліджуваного наявна самоідентифікація, він усвідомлює себе представником української нації, він виділяє підстави національної ідентичності, але кількість їх обмежена, національна приналежність для нього не завжди актуальна, має обмежені знання історії, культури, традицій української нації;

– досліджуваний, в цілому позитивно ставиться до свого членства в національній групі, проте рівень національної гордості та гідності, які проявляє індивід у відношенні до національної спільноти, не високий, він не завжди солідарний зі своєю нацією. До інших етнічних груп, в цілому, досліджуваний ставиться позитивно лише в певних ситуаціях, не завжди в спілкуванні використовує рідну мову та будує повсякденну життєдіяльність у відповідності з системою цінностей національної культури лише в окремих випадках.

Низький рівень характеризують такі ознаки:

– досліджуваний не досить чітко ідентифікує себе як представника української нації, національна ідентичність для нього не значима і не

актуальна, він виділяє недостатню кількість підстав національної ідентичності, набори ознак, за якими досліджуваний ідентифікує себе з національною спільнотою, відзначаються скудністю, нечіткістю, малою кількістю, у досліджуваного дуже обмежені знання національної історії, культури, традицій;

– досліджуваний байдужий до свого членства в національній спільноті або ставиться до нього негативно;

– досліджуваний демонстративно не спілкується українською мовою, не проявляє цікавості до соціального життя національної спільноти, не демонструє своєї приналежності до національної групи.

Отже, на тестове запитання «Якщо б у мене була можливість обрати національність, то я б вибрав(ла) таку ж саму» – досліджуванні або позитивно оцінювали свою приналежність української нації, або й зовсім негативно.

Подальші питання тесту також ставили опитуваного перед психологічним і чітким вибором: окресленням факту приналежності саме до свого народу, чи байдуже ставлення до того, як і з ким себе асоціювати.

Другою методикою була обрана методика «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнової [25]. Призначення методики полягає у вивченні реалізації ціннісних орієнтацій особистості в реальних умовах життєдіяльності та спрямоване на дослідження власне самої особистості та її відносин з соціумом. Дана методика спрямована на вивчення реалізації ціннісних орієнтацій особистості в реальних умовах життєдіяльності. Опитувальник містить в собі 66 запитань, які запрограмовані в одинадцять ціннісних, які цілком зрозумілі за змістом і позитивно сприймаються опитуваними. Йдеться про наступні ціннісні орієнтації: I – приємний відпочинок, II – матеріальний добробут, III – насолода прекрасним, IV – допомога іншим, V – кохання, VI – пізнання нового в світі, природі, людині, VII – високий соціальний статус та управління людьми, VIII – визнання та повага людей, IX – соціальна активність та досягнення соціальних змін у суспільстві, X – спілкування, XI – здоров'я.

Методика спрямована на дослідження особистості індивіда і його відносин. Запропонована матриця відповідей також не є складною для сприймання і роботи над відповідями до 66 запитань тесту. Відповідати потрібно "так" або "ні". У бланку відповідей це відповідно "+" або "-", які потрібно проставити поруч з номером питання. Ступінь виразності кожної з поліструктурності ціннісних орієнтацій особистості визначалася за допомогою ключа, представленого у бланку відповідей. Відповідно цьому підраховується кількість позитивних відповідей у всіх одинадцяти стовпчиках, а результат записується в графі "?". За результатами обробки індивідуальних даних будується графічний профіль, що відображає вираженість кожної цінності. Для цього по вертикалі фіксується кількісна вираженість цінностей (по 6-бальній системі), а по горизонталі - види цінностей.

Третьою методикою, використаною в емпіричному дослідженні особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України була «Шкала локусу контролю» Дж. Роттера [26]. Локус контролю є універсальним стосовно будь-яких подій та життєвих ситуацій. Один тип контролю характеризує поведінку людини в ситуаціях, невдач, сфері досягнень і по-різному впливає на сфери соціального життя. Люди відрізняються тим, де і як вони локалізують контроль значущих для них подій. Є два полярні типи локалізації – екстернальний та інтернальний. З інтернальним локусом контролю, людина оцінює події як такі, що залежать від її особистісних якостей (компетентності, цілеспрямованості тощо), з екстернальним локусом контролю успіхи й невдачі розглядаються як результат зовнішніх сил (везіння, випадок, вплив оточення тощо) і від себе наче не залежать. Кожній особі властива певна позиція в континуумі, який знаходиться в межах від інтернального до екстернального типу. Конформна та поступлива поведінка більш властива людям із екстернальним локусом. Інтернали, на відміну від екстернатів, менш схильні підпорядковуватись тиску інших, чинять спротив, коли відчувають, що ними маніпулюють, реагують сильніше ніж екстернали на втрату особистої свободи.

Люди з інтернальним локусом контролю краще працюють наодинці, ніж під наглядом. Для екстерналів характерне прагнення до постійного спілкування. Екстернальність корелює з тривожністю та депресією. Опитувальник рівня суб'єктивного контролю складається з 44 пунктів. Він містить пункти, які вимірюють екстернальність – інтернальність у міжособистісних та сімейних стосунках, а також пункти, які вимірюють рівні суб'єктивного контролю щодо хвороб і здоров'я.

Для участі у дослідженні були залучені учасники бойових дій 2014-2020 рр. на сході України та молодь, яка студіює військові дисципліни у ЗВО України. Через мережу Інтернет учасникам бових дій був запропонований опитувальник, який одночасно містив у собі всі три вищезначені методики. Частина опитаних – це люди, які пройшли горнило визвольної війни, мають поранення та інші невтішні моменти соціальних наслідків, які приєсла їм війна. Тому процедура опитування мала досить тривалий характер. Адже переважна більшість цих вояк має ПТСР, їм психологічно легше знову повернутися до фронтових окопів, ніж приймати участь в опитуваннях тощо. Та частина наших славетних бійців, яка і сьогодні на передовій, більш активно віднеслася до поставленого завдання щодо заповнення електронних анкет. Тобто, випадає думати, що людям, які знаходяться в лоні фронтових буднів психологічно легше активізувати себе щодо процесу опитування, ніж тим, хто прибув додому з тяжким тягарем воєнного лихоліття.

Студенти, які студіюють військові дисципліни у ВНЗ також довго вагалися щодо участі в опитуванні, відтак охоче відгукнулося лише 37 осіб. Певною мірою малу активність респондентів можна пояснити і великою кількістю запитань, які містять в собі всі три опитувальні методики разом взяті, адже це понад 120 питань.

Деякі досліджувані, попри те, що їм не давали негативних відповідей в теці запропонованих запитань, однак у своїх відповідях байдуже минали характерні моменти, які би свідчили про рівень їх відношення до питання визначення приналежності до української нації, або пріоритетного ставлення

до України як Держави, а стало бути і до захисту її національних інтересів.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України.

Результати дослідження оцінки валентності та чіткості національної ідентичності учасників бойових дій подано на рисунку 2.1.

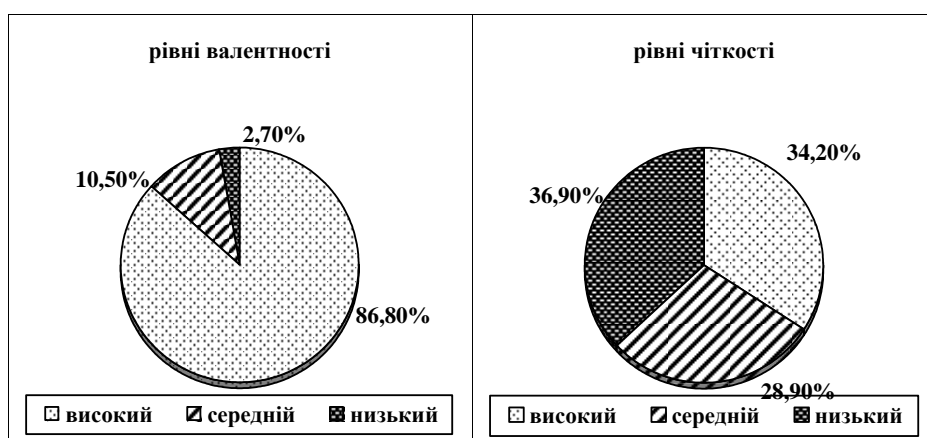

Рис. 2.1. Рівні валентності та чіткості національної ідентичності учасників бойових дій (у %)

Як видно з рисунка 2.1, в більшості учасників бойових дій (86,8%) переважає високий рівень валентності національної ідентичності ($\chi^2=175,8$; $p \leq 0,01$). Ці досліджувані пишаються власною національною належністю. Невеликій кількості учасників бойових дій (10,5%) із середнім рівнем не зовсім приємно згадувати про свою національну належність. Значно менша кількість досліджуваних (2,7%) із низьким рівнем уникає запитань про свою національну належність.

Однак не всі учасники бойових дій із високим рівнем валентності національної ідентичності усвідомлюють свою національну належність на такому ж рівні. Високий рівень чіткості національної ідентичності встановлено в 34,2% досліджуваних Вони глибоко усвідомлюють власне

національне походження і соціокультурні особливості представників своєї нації. Не зовсім чітко розуміють свою національну тотожність 28,9% учасників бойових дій із середнім рівнем. Переважна ж більшість досліджуваних (36,9%) із низьким рівнем не впевнена в своїй належності до тієї нації, до якої їх зараховують інші люди (статистично значущих відмінностей за χ^2 -критерієм при $p \leq 0,05$ не виявлено).

Отже, емпірично виявлено, що більшість учасників бойових дій, хоча і позитивно ставляться до своєї національної приналежності, проте не всі вони чітко її усвідомлюють.

Результати дослідження оцінки валентності та чіткості національної ідентичності студентів військової кафедри подано на рисунку 2.2.

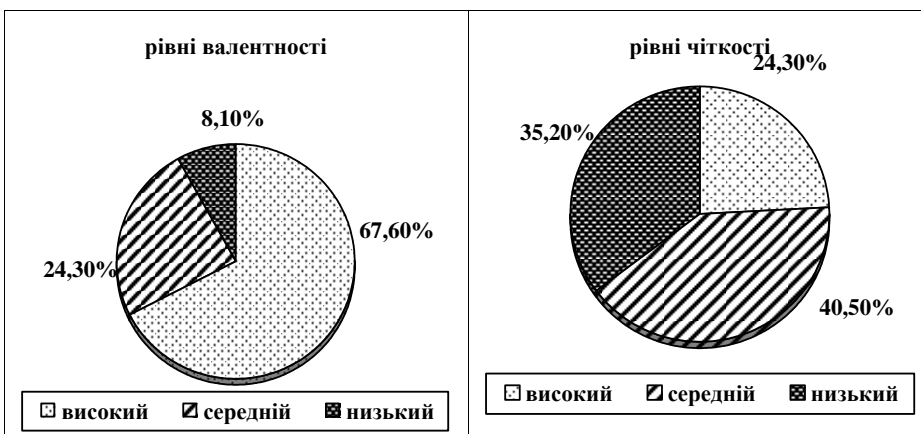

Рис. 2.2. Рівні валентності та чіткості національної ідентичності студентів із військової кафедри (у %)

Як видно з рисунка 2.2, у більшості студентів військових кафедр (67,60%) переважає високий рівень валентності національної ідентичності ($\chi^2=132,8$; $p \leq 0,01$). Ці досліджувані пишуться власною національною належністю. Кількості студентів військових кафедр (24,3%) із середнім рівнем не зовсім приємно згадувати про свою національну належність. Значно менша кількість досліджуваних (8,10%) із низьким рівнем уникає запитань про свою національну належність.

Однак не всі студенти військових кафедр із високим рівнем валентності національної ідентичності усвідомлюють свою національну належність на такому ж рівні. Високий рівень чіткості національної ідентичності встановлено лише в 24,30% досліджуваних. Вони глибоко усвідомлюють власне національне походження і соціокультурні особливості представників своєї нації. Не зовсім чітко розуміють свою національну тотожність 40,50% студентів, які мають середній рівень чіткості національної ідентичності. Досить велика кількість досліджуваних, а це (35,20%) із низьким рівнем не впевнена в своїй належності до тієї нації, до якої їх зараховують інші люди (статистично значущих відмінностей за χ^2 -критерієм при $p \leq 0,05$ не виявлено).

Отже, емпірично виявлено, що більшість учасників бойових дій та здобувачів вищої освіти, які студіюють військову кафедру, хоча і позитивно ставляться до своєї національної приналежності, проте не досить чітко її усвідомлюють.

У таблиці 2.1 подано результати вивчення ціннісних орієнтацій учасників бойових дій.

Таблиця 2.1

Рівні ціннісних орієнтацій учасників бойових дій (у %)

Ціннісна орієнтація	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Приємний відпочинок	20	52,6	12	31,6	6	15,8
Матеріальний добробут	19	50,0	8	21,1	11	28,9
Насолода прекрасним	17	44,7	7	18,5	14	36,8
Допомога іншим	21	55,2	10	26,3	7	18,5
Кохання	27	71,1	5	13,1	6	15,8
Пізнання нового в світі, природі, людині	21	55,2	7	18,5	10	26,3

Продовження таблиці 2.1

Ціннісна орієнтація	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Високий соціальний статус та управління людьми	15	39,5	10	26,3	13	34,2
Визнання та повага людей	26	68,4	9	23,7	3	7,9
Соціальна активність та досягнення соціальних змін у суспільстві	15	39,5	11	28,9	12	31,6
Спілкування	17	44,7	15	39,5	6	15,8
Здоров'я	19	50,0	13	34,2	6	15,8

Аналіз результатів дослідження, поданих у таблиці 2.1, доводить, що в учасників бойових дій усі без винятку ціннісні орієнтації знаходяться на високому рівні розвитку (статистично значущі відмінності за χ^2 -критерієм при $p \leq 0,01$ зафіксовано за всіма показниками ціннісних орієнтацій, окрім «високий соціальний статус та управління людьми» та «соціальна активність та досягнення соціальних змін у суспільстві»). Це означає, що учасники бойових дій мають досить розгалужену систему ціннісних орієнтацій, якими керуються в своєму житті. Ранговий аналіз показників ціннісних орієнтацій учасників бойових дій засвідчив, що перше – третє рангові місця посідають такі ціннісні орієнтації, як «кохання», «визнання та повага інших людей» та «допомога іншим», тобто ціннісні орієнтації, пов'язані зі взаємодією та стосунками з іншими людьми.

У таблиці 2.2 подано результати вивчення ціннісних орієнтацій студентів військової кафедри.

Аналіз результатів дослідження, поданих у таблиці 2.2, доводить, що, не зважаючи на те, що більшість ціннісних орієнтацій у студентів військової кафедри знаходиться на високому рівні розвитку (статистично значущі

відмінності за χ^2 -критерієм при $p \leq 0,01$ зафіксовано за всіма показниками ціннісних орієнтацій, окрім «соціальна активність та досягнення соціальних змін у суспільстві», а також «здоров'я»), система ціннісних орієнтацій цієї групи респондентів має меншу кількісну вираженість на високому рівні розвитку, аніж у учасників бойових дій.

Таблиця 2.2

Рівні ціннісних орієнтацій студентів із військової кафедри (у %)

Ціннісна орієнтація	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Приємний відпочинок	20	54,1	15	40,5	2	5,4
Матеріальний добробут	21	56,8	7	18,9	9	24,3
Насолода прекрасним	13	35,2	7	18,9	17	45,9
Допомога іншим	21	56,8	9	24,3	7	18,9
Кохання	28	75,7	4	10,8	5	13,5
Пізнання нового в світі, природі, людині	20	54,1	5	13,5	12	32,4
Високий соціальний статус та управління людьми	26	70,3	7	18,9	4	10,8
Визнання та повага людей	18	48,6	14	37,8	5	13,6
Соціальна активність та досягнення соціальних змін у суспільстві	16	43,2	12	32,4	9	24,3
Спілкування	12	32,4	22	59,5	3	8,1
Здоров'я	16	43,2	11	29,8	10	27,0

Так, «спілкування» у переважної більшості студентів військової кафедри знаходиться на середньому рівні, а «насолада прекрасним» – на низькому. Це означає, що студенти військової кафедри не надають особливої значущості цим цінностям у своєму житті. Ранговий аналіз показників ціннісних

орієнтацій студентів військової кафедри засвідчив, що перше – третє рангові місця посідають такі ціннісні орієнтації, як «кохання», «високий соціальний статус та управління людьми», «матеріальний добробут» та «допомога іншим». Зазначимо, що у студентів військової кафедри в списку топ ціннісних орієнтацій відсутнє «визнання та повага інших людей» (яке знаходиться на 2-му ранговому місці в учасників бойових дій), натомість, є «високий соціальний статус та управління людьми» та «матеріальний добробут» – ціннісні орієнтації, які в учасників бойових дій займають далеко не перші місця.

У таблиці 2.3 подано результати вивчення локусу контролю учасників бойових дій.

Таблиця 2.3

Локус контролю учасників бойових дій

Респонденти	Локус контролю			
	Інтернальний		Екстернальний	
Учасники бойових дій	к-ть	%	к-ть	%
		14	36,8	24

Аналіз результатів дослідження, поданих у таблиці 2.3, доводить, що учасники бойових дій переважно мають екстернальний локус контролю ($\chi^2=156,8$; $p \leq 0,01$). Це означає, що ці військові переважно покладаються на зовнішні обставини, не вважають за необхідне контролювати зв'язок між своїми діями та значущими подіями життя, а покладаються на командну можливість вирішення завдань, командну дію і віддають перевагу гуртовій активності. Водночас, більше третини опитаних мають інтернальний локус контролю. Це означає, що більша частина важливих подій – це їх особистий досвід і власні зусилля, ці бійці мають відчуття своєї особистої відповідальності. Контроль над собою та самодисципліна – їх кредо.

У таблиці 2.4 подано показники локусу контролю студентів військової кафедри.

Таблиця 2.4

Локус контролю студентів військової кафедри

Респонденти	Локус контролю			
	Інтернальний		Екстернальний	
Студенти кафедри військової підготовки	к-ть	%	к-ть	%
	10	27,0	27	73,0

Аналіз результатів дослідження, поданих у таблиці 2.4, доводить, що студенти військових кафедр переважно мають екстернальний локус контролю ($\chi^2=156,8$; $p\leq 0,01$). Це означає, що студенти військових кафедр переважно не бачуть зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями життя, вважають за недоцільне контролювати цей зв'язок та вважають, що більшість подій і вчинків є результатом випадковості, або ж діями інших осіб. Отже мають недостатньо високий рівень суб'єктивного контролю і вважають за доцільне, коли за результат змагаються, а відтак і відповідно діють, й інші люди. Мають бачення того, аби вирішення задач відбувалося поза їх участі. Водночас, 27,1% опитаних мають інтернальний локус контролю. Це означає, що більша частина важливих подій – повинна відбуватися за їх участі, ці студенти мають відчуття своєї особистої відповідальності. Суб'єктивний контроль над собою і самодисципліна – так можна трактувати результати.

У таблиці 2.5 інтегровано показники валентності національної ідентичності учасників бойових дій та показники їх ціннісних орієнтацій.

Аналіз рангових показників за даною таблицею свідчить, що в учасників бойових дій з високими показниками національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як відпочинок (I), повага до людей та вплив на оточення (VIII), кохання (V). В учасників бойових дій з середніми показниками національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, як пізнання нового (VI), матеріальний добробут (II), відпочинок (I) та кохання (V). В учасників бойових дій з низькими показниками національної

ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як високий соціальний статус (VII), здоров'я (XI), матеріальний добробут (II), спілкування (X).

Таблиця 2.5

Середні значення та ранги показників ціннісних орієнтацій учасників бойових дій з різними рівнями валентності національної ідентичності

Показники валентності національної ідентичності	Середні значення видів ціннісних орієнтацій										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Високі	5,9	3,4	3,1	3,8	4,1	3,4	3,03	4,4	3,2	3,3	3,6
Ранги	1	6,5	10	4	3	6,5	11	2	9	8	5
Середні	4,0	4,3	3,8	3,5	4,0	4,5	3,5	2,8	2,8	3,8	2,8
Ранги	3,5	2	5,5	7,5	3,5	1	7,5	10	10	5,5	10
Низькі	3,0	4,0	2,0	1,0	2,0	1,0	5,0	3,0	3,0	4,0	5,0
Ранги	6	3,5	8,5	10,5	8,5	10,5	1,5	6	6	3,5	1,5

Примітки:

I – приємний відпочинок, II – матеріальний добробут, III – насолода прекрасним, IV – допомога іншим, V – кохання, VI – пізнання нового в світі, природі, людині, VII – високий соціальний статус та управління людьми, VIII – визнання та повага людей, IX – соціальна активність та досягнення соціальних змін у суспільстві, X – спілкування, XI – здоров'я

У таблиці 2.6 подано зв'язок між рангами ціннісних орієнтацій військовослужбовців із різними рівнями валентності національної ідентичності за τ -Кендалла.

Рангова кореляція за коефіцієнтом τ -Кендалла між ранговими значеннями ціннісних орієнтацій у військовослужбовців з високим рівнем валентності національної ідентичності, а з іншого боку – з низьким рівнем валентності національної ідентичності, дорівнює + **0,02**. Це вказує на відсутність кореляційного зв'язку між вказаними рядами. Тобто структура ціннісних орієнтацій військовослужбовців з високим рівнем валентності національної ідентичності є відмінною від структури ціннісних орієнтацій військовослужбовців з низьким рівнем валентності національної ідентичності.

Таблиця 2.6

Зв'язок між рангами ціннісних орієнтацій військовослужбовців з різними різними рівнями валентності національної ідентичності (за τ - Кендалла)

n	Висок (в/с)	Низьк (в/с)	Q
1	1	5	4
2	2	6	4
3	3	8,5	5
4	4	10,5	6
5	5	1	0
6	6,5	5	1
7	6,5	3	4
8	8	5	1
9	9	7	1
10	10	8,5	1
11	11	1,5	0
			Q=27

$$\tau = 1 - \frac{4Q}{n(n+1)} = 1 - \frac{108}{110} = 1 - 0,98 = +0,02$$

Відсутність зв'язку

У таблиці 2.7 інтегровано показники чіткості національної ідентичності учасників бойових дій та показники їх ціннісних орієнтацій.

Таблиця 2.7

Середні значення та ранги показників ціннісних орієнтацій учасників бойових дій з різними рівнями чіткості національної ідентичності

Показники чіткості національної ідентичності	Середні значення видів ціннісних орієнтацій										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Високі	4,2	2,8	3,4	4,5	4,1	3,9	3,5	4,7	3,7	3,1	3,7
Ранги	3	11	9	2	4	5	8	1	6,5	10	6,5
Середні	3,0	4,0	2,8	2,6	3,9	3,4	2,7	3,9	2,5	3,2	3,5
Ранги	7	1	8	10	2,5	5	9	2,5	11	6	4
Низькі	3,9	4,0	3,2	3,8	4,5	3,1	2,9	3,9	3,0	3,7	3,3
Ранги	3,5	2	8	5	1	9	11	3,5	10	6	7

Примітки:

I – приємний відпочинок, II – матеріальний добробут, III – насолода прекрасним, IV – допомога іншим, V – кохання, VI – пізнання нового в світі, природі, людині, VII – високий соціальний статус та управління людьми, VIII – визнання та повага людей, IX – соціальна активність та досягнення соціальних змін у суспільстві, X – спілкування, XI – здоров'я

Аналіз рангових показників за таблицею 2.7 свідчить, що в учасників бойових дій з високими показниками чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як повага до людей та вплив на оточення (VIII), допомога та милосердя до інших (IV), відпочинок та дозвілля (I). В учасників бойових дій з середніми показниками чіткості національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, як матеріальний добробут (II), здоров'я (XI) та пізнання нового в світі, природі, людині (VI). В учасників бойових дій з низькими показниками чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як любов (V), матеріальний добробут (II), відпочинок (I).

У таблиці 2.8 подано зв'язок між рангами ціннісних орієнтацій військовослужбовців із різними рівнями чіткості національної ідентичності за τ -Кендалла.

Таблиця 2.8

Зв'язок між рангами ціннісних орієнтацій військовослужбовців з різними рівнями чіткості національної ідентичності (за τ -Кендалла)

n	Висок	Низьк	Q
1	1	3,5	2
2	2	5	3
3	3	3,5	2
4	4	1	0
5	5	9	4
6	6,5	10	4
7	6,5	7	2
8	8	11	3
9	9	8	2
10	10	6	1
11	11	2	0
			Q=21

$$\tau = 1 - \frac{4Q}{n(n+1)} = 1 - \frac{84}{110} = 1 - 0,76 = +0,24$$

Слабкий позитивний (кореляційний) зв'язок

Рангова кореляція за коефіцієнтом τ -Кендалла між ранговими значеннями ціннісних орієнтацій у військовослужбовців, з одного боку, з високим рівнем чіткості національної ідентичності (сприймання національної належності), а з іншого боку – з низьким рівнем чіткості національної ідентичності (сприймання національної належності) дорівнює **+0,24**. Це вказує на слабкий кореляційний зв'язок між вказаними рядами. Тобто структура ціннісних орієнтацій військовослужбовців з високим рівнем чіткості національної ідентичності є подібною до структури ціннісних орієнтацій військовослужбовців з низьким рівнем чіткості національної ідентичності.

У таблиці 2.9 інтегровано показники валентності національної ідентичності студентів військової кафедри та показники їх ціннісних орієнтацій.

Таблиця 2.9

**Середні значення та ранги показників ціннісних орієнтацій у студентів
військової кафедри з різними рівнями валентності національної
ідентичності**

Показники валентності національної ідентичності	Середні значення видів ціннісних орієнтацій										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Високі	3,7	3,7	2,8	4,1	4,6	3,5	3,8	4,1	3,2	3,3	3,7
Ранги	5,6	6,6	11	2,5	1	8	4	2,5	10	9	7,6
Середні	3,3	4,6	4,4	2,9	3,7	2,6	4,7	3,2	3,2	3,6	2,9
Ранги	6	2	3	9,5	4	11	1	7,5	7,5	5	9,5
Низькі	3,5	2,0	4,0	2,0	3,5	1,0	3,0	4,0	2,0	3,0	2,0
Ранги	3,5	8,6	1,5	8,6	3,5	11	5,5	1,5	8,6	5,5	10

Примітки:

I – приємний відпочинок, II – матеріальний добробут, III – насолода прекрасним, IV – допомога іншим, V – кохання, VI – пізнання нового в світі, природі, людині, VII – високий соціальний статус та управління людьми, VIII – визнання та повага людей, IX – соціальна активність та досягнення соціальних змін у суспільстві, X – спілкування, XI – здоров'я

Аналіз рангових показників за таблицею 2.9 свідчить, що у студентів військової кафедри, які мають високі показники валентності національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як кохання (V), повага до людей та вплив на оточення (VIII) та пізнання нового (VI). У студентів військової кафедри з середніми показниками валентності національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, як високий соціальний статус і управління людьми (VII), матеріальний добробут (II), пошук та насолода прекрасним (III). У студентів військової кафедри з низькими показниками валентності національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як пошук та насолода прекрасним (III), повага до людей та вплив на оточення (VIII), відпочинок (I) та кохання (V).

У таблиці 2.10 подано зв'язок між рангами ціннісних орієнтацій студентів військової кафедри з різними рівнями валентності національної ідентичності за τ -Кендалла.

Таблиця 2.10

Зв'язок між рангами ціннісних орієнтацій студентів військової кафедри з різними рівнями валентності національної ідентичності (за τ -Кендалла)

n	Висок	Низьк	Q
1	1	3,5	1
2	2	8,6	5
3	2,5	3,5	1
4	4	5,5	2
5	5	3,5	1
6	6	8,6	2
7	7	10	3
8	8	11	3
9	9	5,5	1
10	10	9,6	1
11	11	1,5	0
			Q=20

$$\tau = 1 - \frac{4Q}{n(n+1)} = 1 - \frac{80}{110} = 1 - 0,73 = +0,27$$

Рангова кореляція за τ -Кендалла значеннями ціннісних орієнтацій у студентів військових кафедр, з одного боку, з високим рівнем валентності національної ідентичності, а з іншого боку – з низьким рівнем валентності

національної ідентичності, дорівнює +0,27. Це вказує на слабкий кореляційний зв'язок між вказаними рядами. Тобто структура ціннісних орієнтацій студентів військової кафедри, які мають високий рівень валентності національної ідентичності, є подібною до структури ціннісних орієнтацій студентів військової кафедри з низьким рівнем валентності національної ідентичності.

У таблиці 2.11 інтегровано показники чіткості національної ідентичності студентів військової кафедри та показники їх ціннісних орієнтацій.

Таблиця 2.11

Середні значення та ранги показників ціннісних орієнтацій студентів військової кафедри з різними рівнями чіткості національної ідентичності

Показники чіткості національної ідентичності	Середні значення видів ціннісних орієнтацій										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Високі	4,1	4,2	2,7	5,0	5,3	4,0	3,7	5,6	3,7	3,1	3,7
Ранги	5	4	11	3	2	6	7, 8	1	8, 8	10	9, 8
Середні	3,3	4,6	3,5	3,3	3,3	3,1	4,3	3,6	3,5	3,4	3,8
Ранги	8, 9	1	5,5	9, 9	9	11	2	4	5,5	7	3
Низькі	3,8	3,4	2,8	3,3	4,0	2,5	3,8	3,0	2,2	3,5	2,7
Ранги	2,5	5	8	6	1	10	2,5	7	11	4	9

Примітки:

I – приємний відпочинок, II – матеріальний добробут, III – насолода прекрасним, IV – допомога іншим, V – кохання, VI – пізнання нового в світі, природі, людині, VII – високий соціальний статус та управління людьми, VIII – визнання та повага людей, IX – соціальна активність та досягнення соціальних змін у суспільстві, X – спілкування, XI – здоров'я

Аналіз рангових показників за таблицею 2.11 свідчить, що у студентів військової кафедри, які мають високі показники чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як повага до людей та вплив на оточення (VIII), кохання (V), допомога та та милосердя до інших людей (IV). У студентів військової кафедри з середніми показниками чіткості

національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, матеріальний добробут (II), високий соціальний статус та управління людьми (VII), здоров'я (XI). У студентів військової кафедри з низькими показниками чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як кохання (V), відпочинок (I) та високий соціальний статус та управління людьми (VII).

У таблиці 2.12 подано зв'язок між рангами ціннісних орієнтацій студентів військової кафедри з різними рівнями чіткості національної ідентичності за τ -Кендалла.

Таблиця 2.12

Зв'язок між рангами ціннісних орієнтацій студентів військової кафедри з різними рівнями чіткості національної ідентичності (за τ -Кендалла)

n	Висок (студ)	Низьк (студ)	Q
1	1	7	6
2	2	1	0
3	3	6	4
4	4	5	3
5	5	2,5	0
6	6	10	4
7	7	2,5	0
8	8	11	3
9	9,8	9	2
10	10	4	0
11	11	8	0
			Q=22

$$\tau = 1 - \frac{4Q}{n(n+1)} = 1 - \frac{88}{110} = 1 - 0,8 = +0,2$$

Слабкий позитивний зв'язок

Рангова кореляція за τ -Кендалла між ранговими значеннями ціннісних орієнтацій у студентів військової кафедри, з одного боку, з високим рівнем чіткості національної ідентичності (сприймання національної належності), а з іншого боку – з низьким рівнем чіткості національної ідентичності (сприймання національної належності), дорівнює +0,20. Це вказує на дуже слабкий кореляційний зв'язок між вказаними рядами. Тобто подібність структури ціннісних орієнтацій студентів військової кафедри з високим рівнем чіткості національної ідентичності є незначною до структури ціннісних

орієнтацій студентів військової кафедри з низьким рівнем чіткості національної ідентичності.

Проаналізуємо зв'язок між показниками валентності та чіткості національної ідентичності учасників бойових дій та показниками їх локус контролю.

У таблиці 2.13 подано показники інтернального та екстернального локус контролю в учасників бойових дій із різними рівнями валентності національної ідентичності.

Таблиця 2.13

Локус контролю учасників бойових дій із різними рівнями валентності національної ідентичності

Показники валентності національної ідентичності	Локус контролю			
	Інтернальний		Екстернальний	
	к-ть	%	к-ть	%
Високі	11	36,7%	19	63,3%
Середні	3	50%	3	50%
Низькі			2	100%

Результати, подані в таблиці 2.13, доводять, що більшість військовослужбовців із високим рівнем валентності національної ідентичності є екстерналами (63,3%). Військовослужбовці з середнім рівнем валентності національної ідентичності є в рівному співвідношенні інтерналами (50%) та екстерналами (50%). Учасники бойових дій з низьким рівнем валентності національної ідентичності є екстерналами (100%). При цьому за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона нами не встановлено статистично значущого зв'язку ($p < 0.05$) між показниками валентності національної ідентичності військовослужбовців та показниками їх локусу контролю.

У таблиці 2.14 подано показники інтернального та екстернального локус контролю в учасників бойових дій із різними рівнями чіткості національної ідентичності.

Таблиця 2.14

Локус контролю учасників бойових дій із різними рівнями чіткості національної ідентичності

Показники чіткості національної ідентичності	Локус контролю			
	Інтернальний		Екстернальний	
	к-ть	%	к-ть	%
Високі	8	61,6 %	5	38,4 %
Середні	3	27,2 %	8	72,8 %
Низькі	3	21,4 %	11	78,6 %

Результати, подані в таблиці 2.14, доводять, що більшість військовослужбовців з високим рівнем чіткості національної ідентичності є інтерналами (61,6%). Військовослужбовці з середнім рівнем чіткості національної ідентичності показали домінування екстернальності (72,8 %). Учасники бойових дій з низьким рівнем чіткості національної ідентичності переважно є екстерналами (78,6%). За допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона нами встановлено статистично значущий зв'язок ($p < 0.01$) між показниками чіткості національної ідентичності військовослужбовців та показниками їх локусу контролю ($r = 0.42$).

У таблиці 2.15 подано показники інтернального та екстернального локусу контролю студентів військової кафедри із різними рівнями валентності національної ідентичності.

Результати, подані в таблиці 2.15, доводять, що більшість студентів військової кафедри з високим рівнем валентності національної ідентичності є екстерналами (70,9%). Студенти з середнім рівнем валентності національної ідентичності також є екстерналами (80,0%). Студенти військової кафедри з низьким рівнем національної ідентичності є інтерналами (66,7%). За допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона нами встановлено статистично значущий зв'язок ($p < 0.05$) між показниками чіткості національної ідентичності військовослужбовців та показниками їх локусу контролю ($r = 0.35$).

Таблиця 2.15

**Локус контролю студентів військової кафедри із різними рівнями
валентності національної ідентичності**

Показники валентності національної ідентичності	Локус контролю			
	Інтернальний		Екстернальний	
	к-ть	%	к-ть	%
Високі	7	29,1 %	17	70,9 %
Середні	2	20,0%	8	80,0 %
Низькі	2	66,7 %	1	33,3 %

У таблиці 2.16 подано показники інтернального та екстернального локус контролю студентів військової кафедри із різними рівнями чіткості національної ідентичності.

Таблиця 2.16

**Локус контролю студентів військової кафедри із різними рівнями
чіткості національної ідентичності**

Показники валентності національної ідентичності	Локус контролю			
	Інтернальний		Екстернальний	
	к-ть	%	к-ть	%
Високі	6	66,7%	3	33,3 %
Середні	3	18,8 %	13	81,2 %
Низькі	1	8,3 %	11	91,7 %

Результати, подані в таблиці 2.16, доводять, що більшість студентів військової кафедри з високим рівнем чіткості національної ідентичності є інтерналами (66,7%). Переважна більшість студентів з середнім рівнем чіткості національної ідентичності є екстерналами (81,2%). Студенти військової кафедри з низьким рівнем чіткості національної ідентичності є екстерналами (91,7%). За допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона нами встановлено статистично значущий зв'язок ($p < 0.01$) між показниками чіткості

національної ідентичності військовослужбовців та показниками їх локусу контролю ($r=0.47$).

Таким чином, нами визначено психологічні особливості національної ідентичності студентів військової кафедри ЗВО та учасників бойових дій на сході України.

Висновки до розділу 2

1. Емпіричне дослідження особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України базувалося на таких методах: 1) порівняльному; 2) психодіагностичному, представленому методикою «Оцінка позитивності та невизначеності етнічної ідентичності» О. Татарко і Н. Лебедева в модифікації Л. Співак, методикою «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнової та методикою «Шкала локусу контролю» Дж. Роттера; 3) методах обробки даних (описова статистична обробка даних, τ -Кендалла, χ^2 -критерій, коефіцієнт кореляції Пірсона).

2. Більшість учасників бойових дій має високий рівень валентності національної ідентичності та низький рівень чіткості національної ідентичності. У більшості студентів військової кафедри також переважає високий рівень валентності національної ідентичності, але середній рівень чіткості національної ідентичності. Отже, більшість учасників бойових дій та здобувачів вищої освіти, які студіюють військову кафедру, хоча і позитивно ставляться до своєї національної приналежності, проте не досить чітко її усвідомлюють.

3. В учасників бойових дій з високими показниками національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як відпочинок, повага до людей та вплив на оточення, кохання. В учасників бойових дій з середніми показниками національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, як пізнання нового, матеріальний добробут, відпочинок та кохання. В учасників бойових дій з низькими показниками національної ідентичності

домінують такі ціннісні орієнтації, як високий соціальний статус, здоров'я, матеріальний добробут, спілкування.

В учасників бойових дій з високими показниками чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як повага до людей та вплив на оточення, допомога та милосердя до інших, відпочинок та дозвілля. В учасників бойових дій з середніми показниками чіткості національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, як матеріальний добробут, здоров'я та пізнання нового в світі, природі, людині. В учасників бойових дій з низькими показниками чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як любов, матеріальний добробут, відпочинок.

4. У студентів військової кафедри, які мають високі показники валентності національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як кохання, повага до людей та вплив на оточення та пізнання нового. У студентів військової кафедри з середніми показниками валентності національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, як високий соціальний статус і управління людьми, матеріальний добробут, пошук та насолода прекрасним. У студентів військовлі кафедри з низькими показниками валентності національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як пошук та насолода прекрасним, повага до людей та вплив на оточення, відпочинок та кохання.

У студентів військової кафедри, які мають високі показники чіткості національної ідентичності, домінують такі ціннісні орієнтації, як повага до людей та вплив на оточення, кохання, допомога та та милосердя до інших людей. У студентів військової кафедри з середніми показниками чіткості національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, матеріальний добробут, високий соціальний статус та управління людьми, здоров'я. У студентів військової кафедри з низькими показниками чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як кохання, відпочинок, високий соціальний статус та управління людьми.

5. Показники валентності національної ідентичності учасників бойових

дій не корелюють з показниками їх локусу контролю. Водночас, більшість військовослужбовців з високим рівнем національної ідентичності є інтерналами, а військовослужбовці з середнім та низьким рівнями національної ідентичності переважно є екстерналами.

6. Більшість студентів військової кафедри з високим та середнім рівнями валентності національної ідентичності є екстерналами, а студенти військової кафедри з низьким рівнем національної ідентичності – інтерналами. Більшість студентів військової кафедри з високим рівнем чіткості національної ідентичності є інтерналами, а переважна більшість студентів з середнім та низькими рівнями чіткості національної ідентичності – екстерналами.

7. Визначені особливості національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України буде враховано нами при розробці розвивальної програми.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ КАФЕДРИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ.

3.1. Сутність та можливості арттерапії щодо розвитку національної ідентичності

Як напрямок в психології – арттерапія виникла у 30 роки минулого століття. Перший урок застосування арттерапії відносився до спроб корекції емоційно – особистісних проблем дітей, які емігрували до США з Німеччини під час другої світової війни. Отже, і перші спроби використати арттерапію для корекції труднощів в особистісному розвитку відносять до 30-х років минулого століття, коли арттерапевтичні методи були застосовані стосовно дітей, які пережили тяжкий моральний і психологічний стрес в фашистських таборах, а пізніше були вивезені в США. Від тих пір арттерапія отримала широке розповсюдження і використовується як самостійний (локальний) метод, доповнюючий інші суміжні техніки.

Термін арттерапія (буквально: терапія мистецтвом). Це словосполучення використовується по відношенню до всіх практик мистецтвом. Та важливим є те, що ці практики дають досить потужний ненав'язливий результат. Від першопочатку арттерапія виникла в контексті наукових ідей З. Фрейда [28] і К. Юнга [27], а в подальшому опанувала більш широку концептуальну базу, включно з гуманістичними моделями розвитку особистості К. Роджерса і А. Маслоу.

Головна мета арттерапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток власного самовираження та самопізнання. З точки зору представника практичного самоаналізу, головним механізмом корекційного впливу в арттерапії є власне механізм сублимації. На думку К. Юнга, мистецтво та особливо міфи і легенди та арттерапія, яка використовує мистецтво значною мірою поліпшує, а більше навіть сприяє, процесу індивідуалізації саморозвитку особистості на основі на установленні зрілого балансу між несвідомим і свідомим «Я».

Понадважливою технікою арттерапевтичного впливу тут має місце техніка активного уявлення, націлена на те, щоби спіткунути чолом до чола свідоме і несвідоме та примирити їх між собою засобом афективної взаємодії. З точки зору представника гуманістичного напрямлення, корекційні можливості арттерапії пов'язані з представленням клієнту фактично необмежених можливостей задля самовираження і самореалізації в результатах творчості, утвердженням і пізнанням свого «Я». Ті продукти мистецтва, які власноруч створює клієнт, сам клієнт ніби об'єктивує його афективне відношення до Світу, поліпшує процес комунікації і налагодження стосунків із значимими іншими (рідними, друзями, колегами тощо). Інтерес до результатів творчості з боку оточуючих, прийняття ними продукту творчості підвищують самооцінку клієнта і вагу його самосприйняття і власної самоцінності.

В якості ще одного можливого корекційного механізму, на думку прихильників обох напрямлень, може бути окремо розглянутий сам процес творчості, як дослідження реальності, пізнання нових, раніше прихованих від дослідника, сторін і створення продукту творчості, як втілення цих відносин.

На початку свого розвитку арттерапія віддзеркалювала психоаналітичні погляди, за якими кінцевий продукт художньої діяльності клієнта (будь то малюнок, скульптура, картина, чи предмет створений в результаті методу глинотерапії,) вважався вираженням несвідомих психічних процесів. Арттерапія, тим часом йшла далі і знаходила свої поцінувачів і прихильників. На цей час арттерапія досить широко поширена і представлена, як дійовий метод, який працює на психологічну користь клієнта. Відтак, в 1960 році в Америці була створена Американська арттерапевтична асоціація. Подібні асоціації виникли також в Англії, Японії, Голландії. Декілька сотень професійних арттерапевтичних фахівців працюють в психіатричних і загальносоматичних лікарнях, клініках, центрах, тюрмах, університетах. Використання арттерапії можливе як в якості головного метода, так і в якості одного із суміжних методів.

Виділяють два основних механізми психологічного корекційного впливу, характерних для методу арттерапії.

Перший механізм ґрунтується і окреслений в тому, що мистецтво дозволяє в особливій символічній формі реконструювати конфліктну травмуючу ситуацію і віднайти її розв'язку саме через переструктування даної ситуації засобом креативних здібностей суб'єкта.

Другий механізм пов'язаний з природою естетичної реакції, дозволяючий змінити і перенаправити дію афекта від того, що приносить страждання, страхи, переживання до того, що приносить задоволення.

Цілі арттерапії:

1. **Дати соціально-схвалений вихід агресивності та іншим негативним почуттям** (робота над малюнками, картинами, скульптурами, заняттям вишивкою являє собою безпечним і корисним способом вивільнити сумні атаки, випустити «пар» та обезшкодити напругу)

2. **Облегшити процес лікування.** Неусвідомлені внутрішні конфлікти та переживання часто буває легше лікувати за допомогою зорових образів, ніж висловити їх в процесі вербальної корекції. Невербальне спілкування легше усклизає від цензури свідомості.

3. **Отримати матеріал для інтерпретації та діагностичних висновків.** Продукти художньої творчості (будь якої) відносно довговічні і клієнт не зможе відхиляти факт їх існування. Зміст і стиль художніх робіт дає можливість отримати інформацію про клієнта, який може сам допомагати в інтерпретації своїх творів.

4. **Опрацювати думки і відчуття, які клієнт звик притлумлювати, або й приховувати в собі.** Іноді невербальні засоби можуть прислужитися єдиною можливістю для висловлення та прояснення потужних переживань і упереджень.

5. **Налагодити відношення між психологом і клієнтом.** Спільна участь в художній діяльності може сприяти створенню відносин емпатії та взаємного прийняття.

6. **Сприяти розвитку відчуття внутрішнього контролю.** Робота над малюнками, картинами, або ліпка лобіюють упорядження і гармонізацію кольору і форм.

7. **Сконцентрувати увагу на відчуттях і їх психологічно-якісному забарвленні.** Заняття образотворчим мистецтвом створює реальні показні можливості для експериментування з кінестетичними і глядацькими відчуттями і розвитку здібності до їх сприйняття.

8. **Сприяти розвитку художніх здібностей та підвищити самооцінку.** Суміжним продуктом арттерапії є напрацювання відчуття внутрішнього задоволення, яке виникає внаслідок виявлення прихованих талантів та їх розвитку.

Використання елементів арттерапії в груповій роботі дає додаткові результати, стимулюючи уяву, допомагає розв'язати конфлікти та налагодити відносини між учасниками групи. Мистецтво приносить радість, що важливо само по собі, незалежно від того, чи народжується ця радість в схованках підсвідомого чи є результатом усвідомлення самої можливості порадіти і відчутти радість схвалення не тільки оточуючих, але й самого себе.

Від першопочатку метод арттерапії використовували в лікарнях та психологічних клініках для лікування хворих з надто помітними емоційними розладами. В теперішній час межі використання арттерапії значно розширилися, поступово вона відмежувалась від свого психоаналітичного першоджерела.

Методи арттерапії використовуються при дослідженні внутрішньо – сімейних проблем. Родичам пропонується разом попрацювати над створенням художнього проекту, або ж відобразити свої міркування про стан справ в сім'ї.

Арттерапія надає вихід внутрішнім конфліктам а також, – потужним, як негативним так і позитивним, емоціям, допомагає при інтерпретації витіснених переживань, дисциплінує групу, сприяє підвищенню самооцінки клієнта, здібності розпізнавати свої відчуття і переживання, виховує і лобіює художні навички. В якості матеріалів на заняттях по арттерапії

використовуються фарби, глина, клей, солома, лоза, крейда тощо. Метод арттерапії використовується як в індивідуальній, так і в груповій формі. Під час творчого самовираження в ході проведення арттерапії можливе вибухове вивільнення потужних емоцій. Якщо при цьому відсутній досвідчений керівник, то деякі члени групи або індивіди можуть потрапити в ситуацію буквально повного розчавлення власними почуттями. Відтак, існує вимога до якісної і зрілої підготовки психолога, який працює в техніці арттерапії.

Арттерапія має виховну і освітню цінність, оскільки сприяє розвитку пізнавальних навичок та підштовхує до потягу творити. Є свідчення тому, що окреслення думок і почуттів засобами образотворчого мистецтва може сприяти покращенню відносин з партнерами і підвищенню самооцінки. Недоліком арттерапії може бути лише те, що глибоко особистий характер виконуваної клієнтом роботи може спричинити до розвитку в ньому нарцицизму і підвести до втечі в себе замість того, аби сприяти саморозкриттю і встановленню контактів з іншими людьми. У деяких людей самовираження засобами мистецтва викликає дуже сильний протест, хоча для більшості такі способи самовираження є саме найбільш безпечними.

Існує дві форми арттерапії: пасивна та активна.

При **пасивній** формі клієнт «вживає» художні твори, створені іншими людьми: розглядає картини, читає книжки, прослуховує музичні твори, проглядає кінофільми, відвідує фотовиставки.

При **активній** формі арттерапії клієнт сам створює продукти творчості: малюнки, скульптури, стає учасником самодіяльних співочих або театральних гуртків тощо.

Заняття з арттерапії можуть бути структурованими і неструктурованими. При структурованих заняттях тема і матеріали пропонуються лише психологом. Зазвичай, по закінченні роботи обговорюється тема, манера виконання, особисті враження тощо.

При **неструктурованих заняттях** клієнти самостійно обирають тему для висвітлення, матеріали та інструменти.

Існують різноманітні варіанти використання метода арттерапії:

- використання вже існуючих творінь мистецтва через їх аналіз та інтерпретацію клієнтами;
- спонукання клієнтів до самостійної творчості;
- творчість самого психолога (ліпка, малювання та інше), націлене на розвиток взаємодії з клієнтом;

Основні напрямки в арттерапії. Динамічно орієнтована терапія бере свій початок в психоаналізі і ґрунтується на розпізнаванні глибинних думок і відчуттів людини, виловлених з несвідомого у вигляді образів. Кожна людина має здібність винурювати свої внутрішні конфлікти в візуальних формах. І тоді їй легше вербалізувати і пояснювати свої переживання.

Таким чином первинні думки і переживання, які виникають в підсвідомому, частіше за все висловлюються не вербально, а в формі образів і символів. Образи мистецької творчості віддзеркалюють всі види підсвідомих процесів, включаючи страхи, внутрішні конфлікти, згадки з дитинства, сноведіння, всі ті уявлення, які аналізуються психологами психоаналітичної орієнтації. В межах динамічно – орієнтованої терапії виокремлюють творчу, інтегральну, діяльнісну, проєктивну, сублімаційну терапії.

До засобів арттерапії відносять різьбу по дереву, чеканку, мозаїку, створення вітражів, ліпку, малюнок, поробки з футра і тканин, лялькотерапію, кінотерапію, плетіння, шиття, вишивання, випалювання, кінотерапію тощо.

Отже, розглядаючи ефект впливу арттерапії, як один з напрямків формування програми розвитку національної ідентичності, варто пригадати, що навіть в умовах жорстоких війн, люди знаходили час, аби тихенько поспівати і співали саме ті пісні, які їм співали вдома їх мами або бабусі. Іноді ці пісні пов'язані з рідним краєм, коханою дівчиною (дружиною). В якості прикладів варто навести художній фільм «Кіборги», пісня «Гуцулко Ксеню», або історичні пісні, які є віддзеркаленням бойового гарту свого народу, своєї національної вдачі – це художній фільм «Червоний», пісня «Ой у лузі червона калина». Не дивним є і той факт, що навіть під час бойових дій на Сході

України, багато дорослих чоловіків, в проміжках часу між обстрілами, чарували над вишиттям сорочки-вишиванки. Під час революції Гідності на Майдані були присутні люди з бандурами, скрипками тощо. Фото – історія донесла до нас документальні моменти, коли військові хлопці, повністю обладнані в військовій Балаклаві виконували на роялі чи піаніно улюблені мелодії свого краю в уцент зруйнованих будівлях. Не можна покрити байдужістю і той історичний момент в новітній історії України, коли молоді курсанти – нахімовці в місті Севастополі, під час анексії Криму, в році 2014 – му, не спокусилися на оманливі припрошення ворожої сторони перейти на бік ворога, а стояли напрочуд гідно і співали гімн України. Державний гімн України співали і наші славетні Кіборги буквально за миті до смерті в оточеному з усіх сторін ДАПі. Значить, людям це потрібно, бо саме такі моменти і є свідченнями і маркерами наявності національної ідентичності особистості. Той же фото-архів війни, який є родом зі Сходу України, доніс до нас фотографії на яких зображені моменти різьби по дереву, фахово написані зображення ликів святих на ящиках від снарядів (патронів) та графіті з національними ознаками забарвлення на стінах будинків та парканах. Не стану піддавати сумніву, що і татуйовані тризуби, або гасла «Слава Україні!» на тілі наших славетних бійців – це також, – такий собі специфічний прояв арттерапії в лобюванні національної ідентичності представника свого народу. Тобто, національна ідентичність – вона як вода, а тому завжди знайде спосіб, як просочитися і вийти на зовні, попри всі загрози і небезпеки. Цей факт перевірений боями за свою Україну і страченими життями наших захисників, бо за тризуб вороги нашим захисникам відрубували руки, або й зовсім позбавляли життя.

Відтак, специфіка методу арттерапії, і кінотерапії зокрема, лобіює розкриття саме таких проблем, як розвиток національної ідентичності у студентів ВНЗ з військовою кафедрою підготовки. Даний метод, його специфіка, збігаються з цілями та задачами окресленими в дослідженні та

може допомогти в формуванні процесу реалізації самопізнання студентів-юнаків в груповій роботі.

Програм, які пропонують цілий спектр технік в самій лише арттерапії, існує безліч. Є ціла низка технік, які дають можливість ефективного підбору способів та методів розвитку національної ідентичності у студентів які навчаються на кафедрі військової підготовки. У даному параграфі ми обґрунтовуємо обрані нами напрямки та методи для розвитку національної ідентичності у студентів які навчаються на кафедрі військової підготовки в Вищих закладах освіти України.

Першоджерельна змістовність аспектів корекційної програми полягає в площині знань теоретичного базису. Отже, знання всіх складових корекційної програми – це гарантія щодо успішного створення таких програм і подальшого цілеспрямованого втілення логічно запрограмованої психологічної корекції в роботі з клієнтами. Адже, головна задача розвитку полягає в тому, щоби за відсутністю чи недостатньому розвитку сформувати у людини потрібні психологічні якості для більш ефективного функціонування.

Корекційно-розвивальні впливи необхідні на випадок недостатньої адаптації людини до соціального оточення.

За **змістом** розрізняють корекцію (що коректується):

- пізнавальної сфери;
- особистості;
- афективно вольової сфери;
- поведінкових аспектів;
- міжособистісних відносин;
- внутрішньо групових взаємовідношень (сімейних, подружніх, колективних);
- дитяче – батьківських відносин.

Відтак, варто зазначити, що корекційні програми різняться за **формою** роботи з клієнтом на:

Особистісну, або індивідуальну;

Групову:

- в закритій звичайній (наближеній) групі (сім'я, студентська група, колеги тощо) ;
- в відкритій групі для клієнтів зі схожими проблемами, або запитам;
- змішану групу (індивідуально-групову).

За наявністю програм:

- програмовану;
- імпровізовану.

За характером керування коригуючими впливами;

- директивну;
- недирективну.

За терміном критерію часу:

- понадтермінову;
- коротку (швидку);
- помірну в часі;
- понадпомірну в часі.

Понадтермінова програма відбувається в дуже стислому проміжку часу, – хвилини, години і налаштована на вирішення актуальних ізольованих проблемі конфліктів. Відтак, її ефект може бути не надто стійким, малотривалим.

Коротка психокорекція відбувається декілька годин і днів. Впроваджується задля рішення актуальної проблеми, якби дає «старт» процесу перемін, який має дію і по завершенню зустрічей.

Помірна в часі психокорекція відбувається протягом місяців, в фокусі уваги – особистісний склад (зміст) проблем.

Понадпомірна в часі психокорекція може протікати роки і корегує сфери свідомого і несвідомого.

За масштабом поставлених задач психокорекцію розрізняють на:

- загальну;
- приватну;
- спеціально – спрямовану.

Під загальною корекцією розуміються заходи загальнокорекційного напрямку (порядку), які покликані нормалізувати спеціальне мікросередовище клієнта, здібне регулювати психофізичну, емоційні навантаження в відповідності з віковими та індивідуальними можливостями, оптимізуючими процеси визрівання психічних якостей у особистості.

Під таким поняттям як **приватна психокорекція** розуміють теку психологічно – педагогічних впливів, які ґрунтуються на проблемі адаптації дітей та підлітків. Психокорекційні методики та прийоми в роботі з дорослими, а також спеціально напрацьовані системи психокорекційних заходів, заснованих на провідних для певного віку онтогенетичних формах діяльності, рівня спілкування, способу мислення та саморегуляції.

Спеціально-спрямована психокорекція – це комплекс прийомів, методик та організаційних форм роботи з клієнтом або групою клієнтів одного віку, сприятливим для найбільш ефективного досягнення конкретних задач формування особистості, окремих її якостей та психологічних функцій, які мають місце в відхиленні поведінки і труднощами з адаптацією (сором'язливість, агресивність, непевність в собі, понаднормативність чи асоціальність, невміння діяти за правилами і утримувати взятую на себе роль, чітко висловлювати свої думки, боягузтво, автентичність, схильність до стереотипії, конфліктність, завищена самооцінка тощо).

Основними принципами корекційної роботи є наступні:

1. Принцип єдності діагностики та корекції;
2. Принцип нормативності розвитку;
3. Принцип корекції «зверху вниз»;
4. Принцип корекції «знизу вверх»;
5. Принцип системності розвитку психічної діяльності;

6. Діяльнісний принцип корекції;

Принцип єдності діагностики та корекції віддзеркалює цілісність процесу надання психологічної допомоги, як особливого виду практичної діяльності психолога.

Принцип корекції «зверху вниз». Даний принцип, запропонований

Л. Виготським, відкриває направленість корекційної роботи. В фокусі уваги психолога стоїть майбутній день розвитку, а головним змістом корекційної діяльності є створення зони найшвидшого розвитку для клієнта (у Л. Виготського такими клієнтами виступали діти). Корекція за принципом «зверху вниз» є носієм опереджаючого характеру і будується як психологічна діяльність, націлена на своєчасне формування психологічних новоутворень.

Принцип корекції «знизу вверх». При реалізації цього принципу в якості основного змісту корекційної роботи розглядаються вправи і тренування вже наявних психологічних особливостей. Цей принцип головним чином реалізується прихильниками поведінкового підходу. В їх розумінні корекція поведінки повинна будуватися **як підкріплення** (позитивне чи негативне) шаблонів поведінки, які вже мають місце в поведінці з метою закріплення соціально-бажаної поведінки і гальмування соціально небажаної поведінки.

Принцип системності розвитку психологічної діяльності. Цей принцип задає необхідність **врахування в корекційній роботі профілактичних і розвивальних задач**. Системність цих задач відображує взаємозлуку різних сторін особистості і гетерохронність (тобто, неравномірність) їх розвитку.

Діяльнісний принцип корекції. Даний принцип визначає сам предмет докладання корекційних зусиль і старань, вибір способів досягнення цілі, тактику проведення корекційної роботи, шляхи і способи реалізації поставлених цілей.

Значимість даного принципу закована в тому, що генеральним способом корекційно - розвивального впливу є організація активної діяльності

клієнта, в ході реалізації якої створюються умови для орієнтації в тяжких, конфліктних ситуаціях, зорганізується необхідна основа для позитивних поштовхів в розвитку особистості. Корекційний вплив завжди відбувається в контексті тієї чи іншої діяльності, будучи засобом орієнтуючим активність.

Відповідно даного принципу основним направленням корекційної роботи є цілеспрямоване формування узагальнених способів орієнтації клієнта в різноманітних сферах предметної діяльності, міжособистісних взаємодій, в кінцевій меті в соціальній ситуації розвитку.

Відтак, проаналізувавши низку теоретичних рекомендацій стає очевидним, що корекційна програма повинна містити такі складові, як:

Військово – патріотичний напрям, виховний напрям, сприяння навчанню способів реалізації поставлених цілей, жертвовність, та плекання в собі проявів національної ідентичності.

За **змістом** – це має бути корекційна програма, яку буде логічним носієм пізнавальної та афективно вольової сфери. Більш очевидна необхідність наявності в програмі поведінкових аспектів, які будуть сприяти узгодженню міжособистісних відносин та внутрішньо – групових взаємовідношень в колективі. За **формою** роботи програма корекційного направлення буде покликана лобювати інтереси в відкритій групі для **студентів кафедри військової підготовки**, тобто, для клієнтів, зі схожими проблемами, або запитами. Наявність чіткої корекційної програми – є запорукою коефіцієнта корисної дії запрограмованих зустрічей. За **характером керування** – це буде директивна програма, але з правом обговорення і повноправної участі в ній **студентів** кафедри військової підготовки. За **терміном критерію часу** – передбачається стисла коротка психокорекція, яка буде відбуватися декілька годин і днів. За **масштабом поставлених задач** варто планувати загальну корекційну програму, але спеціально – спрямовану щодо певної категорії аудиторії. Адже, **спеціально-спрямована** психокорекція – це потужний комплекс психологічних корекційних прийомів, вивірених методик та організаційних форм роботи з групою клієнтів одного віку, сприятливим для

найбільш розлогого діалогу і психологічної взаємодії. За **основними принципами корекційної роботи в програму закладений власне сам принцип корекції, - принцип корекції «знизу вверх»**. Отже, при реалізації цього принципу в якості основного змісту корекційної роботи буде реалізована тренінгова робота над вправами, що й буде сприяти тренуванню вже наявних психологічних особливостей. Йдеться про суто поведінковий підхід, як чинник успішності в груповій роботі. Члени групи будуть покликані до розуміння того, що гнучка і ненав'язлива корекція поведінки повинна відбуватися як позитивне **підкріплення взаємодії з значимими іншими**. Даний принцип визначає сам предмет докладання корекційних зусиль і старань, вибір способів досягнення цілі, тактику проведення корекційної роботи, шляхи і способи реалізації поставлених цілей. Вірогідність і відповідність щодо поставленої мети дослідження, – застосування принципу корекції «знизу вверх» більш ніж актуальне і доцільне. Тобто, йдеться про потужну поведінкову складову, яка буде покликана корегувати взаємодією, як під впровадження програми в дію, так і до усвідомлення процесу перемін, який буде мати продуктивну психологічну дію і по завершенню зустрічей.

Виховний та поведінковий компоненти в обопільній злуці будуть сприяти відбиттю пульсу корекційної роботи в проведенні профілактичних і розвивальних задач. Адже за масштабом окреслених задач – це спеціально – спрямована мета і принцип системності розвитку психологічної діяльності, який запрограмований в основі корекційної програми – це принцип отримання балансу між несвідомим і свідомим «Я» кожного члена групи, це ще й корекційний показник досягнення успіху в провадженні профілактичних і розвивальних задач.

Щодо обраного метода. Використання арттерапії в психологічній корекційній програмі задеклароване в якості головного метода.

Арттерапія – це дійовий механізм, пов'язаний з природою потужної психологічно – естетичної реакції, дозволяючий змінити і перенаправити дію афекта від того, що приносить страхи та засіває сумнівами в русло нового

ефекту усвідомлення, – витіснення з несвідомого переживань і упереджень до рівня піднесення в самому собі фактору національної ідентичності.

Фільмотерапія (кінотерапія) – це напрямок з царини психотерапії, який містить в собі систему методів, заснованих на способах роботи з реакціями людини, отриманими під час і після проглядання фільму, налаштованими на духовний і психічний відновлення.

Сенс кінотерапії являє собою в використанні фільму з метою випустити назовні (фактично вивільнити) інстинкти, думки, проблеми і бажання глядача. Тому істинним об'єктом аналізу є власне не сам фільм, а те, що фільм породжує в глядачеві. Кінофільм, будь то версія повнометражного художнього фільму, чи наскоро відзнятого – фільму документальному (як це повсякчас буває в умовах війни) стимулює і породжує прояви тих психічних елементів, які приховані всередині людини. Відтак, глядач отримує можливість побачити, відчувати і зрозуміти свої особисті комплекси, чітко розуміння яких підводить не лише до прийняття свободи дій, але й прийняття рішень в своєму житті.

В кінотерапії група працює з тим, що являє собою продукт сприйняття фільму кожним з учасників групи.

В процесі групової дискусії учасники сеансу кінотерапії знаходять в собі свої індивідуальні різності в сприйнятті і розуміння фільму. Обумовлені власним індивідуальним досвідом. Збуджений фільмом комплекс обов'язково виявиться в тому. Як людині бачиться фільм, події відображені в ньому, долі героїв тощо. А групова дискусія дає людині можливість відчувати і відфільтрувати свої хиби і привести сприйняття у відповідність з реальністю.

Основні види фільмотерапії:

- Синемологія, кінотерапія, фільмотерапія, кінойога, режисована фільмотерапія.

Синемологія Антоніо Менегетті: перша книжка з кінотерапії належить італійському психологу Антоніо Менегетті [29]. За словам самого автора, мета синемалогії полягає не в навчанні чи критичному розборі режисерської роботи, а в використанні фільму для аналізу людей, які переживають цей

образ і де глядач емоційно приймає співучасть саме в тому, що його ідентифікує.

Кінотерапія Гарі Соломона [30]: другим автором написавшим про кінотерапію є американський психолог, доктор Гарі Соломон. Він пропонував дивитися фільми, в який герої переживали ті самі проблеми, що й учасники групи, чи поокремий клієнт. І дійсно, після перегляду клієнти швидше розкривалися і говорили про ті проблеми в своєму житті, які раніше навіть не помічали. Кіно допомогло їм признати власну психологічну реальність. Соломон став використовувати фільми в своїй роботі, використовуючи теми співзалежності, привикання, втечі від себе, алкоголізму тощо.

Фільмотерапія Берні Вудера [31]: коли він слухав слова клієнта, сцена з фільму раптово спалахувала в голові. Пізніше він став пропонувати клієнтам дивитися фільми і звернув увагу, що це сприяло вивільненню несвідомих, затиснутих емоцій і спогадів. Слушно підбираючи необхідний момент в фільмі, він працював з відносинами, травмою, тривогами, страхами тощо.

Кіноіюга Тева Спаркса [32]: сам Тев Спаркс відмічав, що будь який фільм є носієм можливості психологічного зцілення, має силу і безліч ресурсів, аби змінити життя клієнту, піднести людину до психологічних перевтілень. Замість відвідувань терапевтів він пропонує дивитися фільм, налаштувавшись на те, що цей фільм розповість людині щось про нього ж самого.

Режисована фільмотерапія Сергія Красина [33]: пропонує кваліфіковані грамотні дії, які б підвищували бажаний психологічний результат від проглядання фільму декілька раз. Так народилась ідея створення методу, в якому осмислення дій фільмотерапевта до, під час і після перегляду фільму стали таким ж важливими, як і сам перегляд. Терапевт не просто стимулює обговорення фільму. Він створює умови, в яких клієнт отримує актуальні знання, важливі інсайти, проживає емоції, напрацьовує необхідні вміння та навички. Метод отримав назву «Режисована фільмотерапія». Режисура

фільмотерапії стала важливою частиною терапевтичного процесу. З'явилися режисерські прийоми і напрацьовані на їх підмурках техніки.

Так з'явилося направлення: терапія методами режисованої фільмотерапії, консультування методами режисованої фільмотерапії, режисований фільмотренінг і режисований фільмокоучинг.

Області застосування фільмотерапії:

1. Засіб виявлення психологічних особливостей особистості;
2. Рішення проблем сім'ї, виховання дітей і молоді;
3. Пошук і розкриття внутрішніх резервів і потенціалу особистості;
4. Рішення проблем бізнесу, як інструмент налагодження

взаємозв'язків;

5. Формування аналізу сновидінь;

Відтак, процес кінотерапії передбачає реальний перегляд та обговорення кінофільму в групі за допомогою психолога (фільмотерапевта). У процесі перегляду кінофільму і аналізу власного сприйняття його образів учасник кінотренінгу досліджує свої особистісні особливості. Це творчий процес самопізнання, внаслідок якого виникає можливість переходу до свідомої корекції своїх дій. Кінотерапія – це творчий захоплюючий процес самопізнання в комфортній атмосфері з неквапливою бесідою після фільму, який допомагає людям краще розуміти себе і оточуючих, вчить керувати своїм життям. Цей метод відповідає **когнітивно – поведінковому напрямку** в царині психології.

Мета кінотерапії не одна, їх може бути декілька. Основними визнані наступні:

1. Емоційне переживання і проживання учасниками актуальних на даний момент життя ситуацій і проблем;
2. Усвідомлення і переосмислення себе і своїх цілей, дій, почуттів, потреб, психологічних проблем;

3. Розвиток здатності до самоаналізу і вміння бути чесним перед самим собою в своїх почуттях і вчинках, щоби керувати своїм життям з позиції об'єктивного спостереження ситуації;

4. Розвиток здатності до саморозкриття, емпатії та щирості у вираженні почуттів і здатності до співпереживання;

5. Духовне зростання;

6. Формування позитивного мислення і здатності бачити багатомірність своїх мотивів і мотивів і значущих людей;

7. Підвищення психологічної компетентності.

Організація і проведення кінотерапії потребують особливої уваги з боку психолога (фільмотерапевта). Кінострічки, які пройдуть повз свідомість клієнта, ніяк не можна назвати терапією, якщо під час сеансів буде щось заважати, то отримані від фільму враження в пам'яті забарвляться в непередбачувану палітру.

У сеансів кінотерапії є певний порядок – система кроків, які клієнт повинен пройти разом з психологом. До кожного з них є певні рекомендації:

Перший етап – підготовчий. Це вибір фільму і підготовка місця. Стрічка повинна торкатися проблем, близьким усім учасникам групи, клієнти повинні асоціювати себе з героями. Залежно від поставлених завдань, вибирається фільм, що відображає життя людини і спонукає до розвитку та переосмислення свого життя. Глядача хвилюють фільми, які емоційно співзвучні з внутрішнім запитом.

Підготовка до проведення заняття полягає у виборі фільму і в складанні програми проведення заняття. Психолог обов'язково заздалегідь переглядає фільм і аналізує його, щоби уникнути непередбачених реакцій. Фільм повинен мати чітку тематичну лінію і який не перевищує 120 хвилин.

Другий етап – перегляд фільму. Кожен учасник повинен мати максимально зручне місце, щоб ніщо не відволікало від перегляду фільму.

Під час другого етапу увага учасників звертається на:

- Образи і стилі поведінки героїв фільму, які їм не прийнятні;

- Позитивну чи негативну динаміку фільму і музики;
- Емоційні і фізіологічні переживання;
- Стереотипи, які розігруються героями.

Під час другого етапу увага учасників звертається на:

- Образи і стилі поведінки героїв фільму, які їм не прийнятні;
- Позитивну чи негативну динаміку фільму і музики;
- Емоційні і фізіологічні переживання;
- Стереотипи, які розігруються героями.

Проміжок між переглядом і обговоренням не повинен перевищувати 20 хвилин.

Заключний етап – обговорення фільму. Учасники в колі висловлюють думки і почуття, викликані епізодами фільму, що викликали емоційний резонанс.

Психолог задає питання і дає можливість учасникам кінотренінгу висловитися. Це найважливіший етап процедури, на якому клієнти підводять підсумки, вчаться приймати рішення, взаємодіяти з іншими людьми і з собою.

Висловлюються всі охочі, повідомляючи про те, що запам'яталося з фільму, що викликало найбільше враження. Особливу увагу під час обговорення фільму слід приділяти головним героям. Аналізуються почуття, думки, реакції, які викликали у учасників кінотренінгу кіноперсонажі. У процесі перегляду фільму людина зливається з одним з героїв, якщо настрої персонажа близький, або ситуацією, яка показана у фільмі.

Основні механізми сприйняття кінофільму – проекція (внутрішнього світу глядача на вигаданий світ кінофільму), ідентифікація (із персонажем кінопродукту, завдяки якій можливий ефект «катарсису» – вивільнення енергії психологічної травми при її спостереженні ззовні), партиципація. Видовище, що емоційно переживається глядачем (на відміну від реального переживання), не надає глядачеві досвіду, що є неодмінним наслідком реального переживання. Партиципація (від англ. participate – бути залученим, брати участь) глядача, не маючи можливості висловитися в діях, стає внутрішньою,

такою, що відчувається. Відповідно, пасивність глядача, його безпорадність провокують стан регресії. Фільм перетворюється на психотерапевтичну інтервенцію в той момент, коли глядач дивиться його не з точки зору сприймання сюжету (перцепція), а зосереджується на власних емоціях, почуттях і образах в процесі перегляду (аперцепції, від лат. ad – до; perception – сприймання – залежність сприймання від попереднього досвіду, знань, загального змісту психічної діяльності людини та її індивідуальних особливостей).

Обговорення кінофільму. Орієнтовні питання за певними критеріями, які варто поставити після перегляду того, чи іншого фільму:

- Поділіться своїми враженнями від фільму;
- Що з Вами відбувалося в момент перегляду? Які почуття Ви переживаєте зараз?
- Які асоціації виникли у зв'язку з фільмом?
- Що нового дізналися про світ, людей, про себе?

Отримання нового досвіду шляхом безпосереднього проживання:

· Якби Ви мали можливість стати активним учасником фільму, яку роль Ви зіграли б? (з існуючих, або вигаданих Вами)?

· Що означає для Вас вибір саме цієї ролі? Яка ключова ідея Вашого життя стоїть за цим вибором?

· А як в житті? Наскільки той вибір, який Ви зробили зараз, відповідає усвідомленим стратегіям, якими Ви керуєтеся в реальному житті? Наскільки цей вибір Ви вважаєте ефективним для себе, Чи хочеться що небудь змінити?

- Як би Ви діяли опинившись на місці героя?
- Що відчуває герой, коли йому вдається знайти сенс життя?
- Що б сталося, вчини той, чи інший герой по іншому?
- Кому я співчуваю і чому?
- Який стиль спілкування героїв фільму? Як вони вирішують свої -

проблеми?

- Про що цей фільм? Яка основна проблема чи конфлікт і як вирішує її режисер?

- Які художні і технічні прийоми допомагають йому в цьому? Що він хоче мені сказати?

- Які у фільмі зустрілися метафори, символи, пісні?

- Які психологічні, моральні, філософські проблеми порушені у фільмі? Які з них хвилюють мене зараз, або хвилювали в минулому?

- Як цей фільм перегукується з моїм життям? Які уроки я взяв для себе і які висновки зробив?

- Чому б я порекомендував подивитися цей фільм і чому?

Розуміння поведінки, усвідомлення рушійних сил героїв:

- Поділяю я почуття героя чи ні?

- Хто з героїв фільму мені подобається (або не подобається), вони чимось схожі на мене чи ні?

- Чому саме з цими героями я порівнюю себе?

- З ким порівнювати себе не дуже хочеться?

- Які дії героїв виявляють проблеми, властиві і мені?

- Як герой змінює способи дії і чи можу я змінитися як він?

- Які сили і ресурси спонукають героїв?

- Що в них такого, що й мені не завадило б?

- Які прийоми героя фільму доступні і мені?

- Які проблеми в моєму житті найбільш близькі тематиці фільму?

- Як герой дивився б на мої проблеми?

Самопізнання, рефлексія:

- Як часто я дивлюся художні фільми?

- Як часто я дивлюся документальні фільми?

- Який фільм вразив мене останнім часом?

- Який фільм я б рекомендувала для перегляду?

- Про що цей фільм був для Вас?

- Який символ видався Вам найбільш значущим? Від імені обраного Вами символу зробіть короткий анонс фільму («Про що було кіно?»)
- Якби Ви були режисером, то що б Ви змінили в подачі основної ідеї фільму?
- Якби Ви були сценаристом, яке продовження сценарію Ви могли б придумати?
- Що б Ви взяли для себе за зразок для наслідування?
- Мої емоції щодо фільму: в які моменти в реальному житті я відчував подібні почуття?

Істиною картиною є те, що спровоковано дійством кінофільму. Які емоції, почуття, відчуття відбувались під час перегляду фільму? Вони вказують на те, якою є людина. І свідченням цього стануть відповіді на вищенаведені питання. Саме в них прихована психологічна складова проблеми самої людини і можливі способи їх розв'язання. Для проведення кінотерапії можна використовувати будь який фільм, але самим привабливим є той, який отримав успіх на міжнародному рівні, сподобався і викликав відповідний відгук, дискусії в світових ЗМІ. Мета кінотерапії – навчити глядача бути уважним щодо свого образу мислення і власним виборам тому, що на їх ґрунті зустрінеться його особисте життя.

Кінофільм – це метафора, в якій віддзеркалюється певна життєва ситуація, отже, для того, щоби підважувати терапевтичну або повчальну дію, сюжет має бути схожим з тією ситуацією, в якій опинилася людини, а відтак і пропонувати продуктивний вихід з неї. Глядача хвилюють фільми, які емоційно співзвучні з внутрішнім запитом, а іноді буває достатньо подивитися одну кінокартину, щоби знайти рішення повсякденної проблеми.

З точки зору соціального навчіння, сюжет кінофільму може виступати для учасників групи моделлю складних життєвих ситуацій і іноді навіть алгоритмом їх вирішення. В залежності від поставлених задач і питань щодо роботи кінотерапевтичної групи обирається фільм, який відображує ситуацію учасників і спонукаючий їх до розв'язки і переосмисленню життя. Ланками

застосування кінотерапії є: виявлення психологічних особливостей, пошук і розкриття внутрішніх резервів і потенціалу особистості, рішення проблем сім'ї, виховання дітей та молоді, рішення проблем бізнесу, налагоджування міжособистісних взаємовідносин, формування навичок аналізу символічного матеріалу. Адже кінофільми є носіями і проявами тих психічних елементів і соціально-політичних проблем, які є фрагментами реального життя.

Відтак, проаналізувавши теку напрацювань відомих фахівців в площині методу кінотерапії і зробивши аналіз рекомендацій, ґрунтованих на досвіді авторів вищезазначених книжок, щодо обраного методу, випадає думати, що майже всі теоретичні базисні та методичні рекомендації підводять до вирішення напрацювання корекційної програми розвитку національної ідентичності у студентів кафедри військової підготовки в площині арттерапії, і саме на зрізі методу кінотерапії зокрема.

3.2 Теоретичне обґрунтування програми розвитку національної ідентичності у студентів кафедри військової підготовки, організаційні та змістові аспекти програми

Мета програми: розвиток національної ідентичності студентів закладів вищої освіти.

Завдання програми: 1) зростання рівня усвідомлення студентами ЗВО свого національного походження і власної національної належності; 2) розвиток позитивного емоційного ставлення студентів ЗВО до свого національного походження і належності до конкретної нації; 3) формування у студентів ЗВО позитивної мотивації щодо служби у лавах ЗСУ.

Критерії відбору до участі в програмі: до роботи в корекційно-розвивальній залучаються студенти ЗВО, які проходять підготовку військових дисциплін та учасники бойових дій на сході України 2014-2020 рр.

Очікувані результати програми: зростання показників валентності та чіткості національної ідентичності за методикою О. М. Татарка і Н. М. Лебедевої в модифікації Л. М. Співак.

Етапи розвитку програми:

1. Етап знайомства та передачі досвіду захисту України від учасників бойових дій на сході України 2014 – 2020 рр. студентам ЗВО, які проходять підготовку за програмою військової кафедри.

2. Етап активної взаємодії учасників бойових дій на сході України 2014 – 2020 рр. студентам ЗВО, які проходять підготовку за програмою військової кафедри.

3. Тематичний кінолекторій з перегляду та обговорення патріотичних художніх та документальних фільмів.

Організація занять: заняття в груповій формі тривалістю 1,5 години кожне з максимальною періодичністю – раз на тиждень. Кількість занять – 10. Кількість членів групової форми роботи 12 – 16 осіб.

Методи корекційно-розвивальної роботи:

- 1) бесіда, дискусії;
- 2) рольові ігри;
- 3) колективне і вільне малювання;
- 4) вправ з танцювальної терапії та музикотерапії;
- 5) лекції, інформаційні блоки;
- 6) перегляд художніх кінофільмів на теми патріотизму та мужності українських воїнів;
- 7) обговорювання сюжетів художніх фільмів та індивідуальних малюнків;
- 8) перегляд документальних відео сюжетів на теми патріотизму та мужності українських воїнів в зоні АТО;
- 9) обговорювання сюжетів документальних фільмів, індивідуальних замальовок, вправи на релаксацію.

Корекційна програма написана з використанням методів, методик, технік та вправ наступних психологів та науковців: О. Горбушина [34], К. Фопель [35,46] А. Осипова [36], Э. Цветков [37], В. Франкл [38],

А. Прутченков [39], О. Евтихонов [40-41], А. Мудрик [42], Л. Шишкіна [42], А. Грецов [43-44], Л. Канішевська [45], С. Коваленко [47], В. Харченко [47] «Кінотренінг як інтерактивний метод тренінгових занять для учнів, батьків, педагогів» [48].

Структура занять I – II етапів корекційної програми

У загальному вигляді заняття складаються з:

- 1) ритуалу вітання, ритуалу прощання;
- 2) тематичних тренінгових вправ;
- 3) проведення рольових ігор;
- 4) міні – дискусій;
- 7) зворотного зв'язку, рефлексії.

Структура занять III етапу корекційної програми

- 1) ритуалу вітання, ритуалу прощання;
- 2) інформаційні повідомлення;
- 3) перегляд художніх та документальних кінофільмів;
- 4) обговорення;

Студенти кафедри військової підготовки окреслили не надто високий рівень таких показників, як емоційна комфортність, прийняття інших та адаптація в соціумі, який тим чи іншим чином, переживає напругу військового вторгнення на терени суверенної України. Вказані дані свідчать про необхідність проведення психологічно – корекційної роботи з опитаними юнаками для формування адекватного самосприйняття, гармонізації взаємин не лише поміж собою, але і з старшим товариством, яке зазнало випробувань у ході військових дій на Сході України в період 2014-2020 років, тобто, – з оточуючими та навколишнім світом.

Для розвитку національної ідентичності у студентів закладів вищої освіти з військовою кафедрою викладання пропонується програма соціально-психологічного тренінгу, розрахована на десять занять по 1, 5 год. яка може реалізуватися практичним психологом. За характером направленості програму можна визначити як направлену на розвиток структурних компонентів

національної ідентичності (особистісний, когнітивно – операційний, виховний та мотиваційний). Якісно реалізована програма може забезпечити позитивні особистісні зміни, стабілізацію міжособистісного спілкування та раціональний підхід до вирішення питання національної ідентичності та протидії непевності, упередженості щодо служби у війську.

Очікувані результати програми:

- досягти зростання рівня усвідомлення студентами ЗВО свого національного походження і власної національної належності;
- підвищити розвиток позитивного емоційного ставлення студентів ЗВО до свого національного походження і належності до конкретної нації;
- досягти формування у студентів ЗВО позитивної мотивації щодо служби у лавах ЗСУ;
- сформувати ефективні стратегії поведінки, які допоможуть становленню національної ідентичності у студентів ВНЗ – використовувати техніки кінотерапії;
 - допомога в подоланні негативних емоцій;
 - допомога в приймати ефективні та раціональні рішення;
 - підвести до аналізу ситуації упередженості студентами ВНЗ щодо політичної потреби служби у війську та розглядати її з різних точок зору.

Тривалість програми: 7 тренінгових занять, 2 заняття тривалістю по 4 години та 5 занять тривалістю по 1 год. 30 хв. Кількість учасників 12 – 17 осіб. Особливості проведення: дану програму розвитку планується проводити таким чином: п'ять спільних групових тренінгових зустрічей будуть зорієнтовані на присутності та участі в них, в якості учасників, – студентів ВНЗ та учасників бойових дій на Сході України в період 2014 – 2020 р.р. Дані тренінги будуть базуватися над роботою з вправами, зорієнтованих на темах «Знайомство», «Командоутворення» та «Взаємодія». Подальші 2 заняття планується провести лише для студентів ВНЗ з викладанням військових дисциплін, адже проглядання художніх та документальних фільмів на військову тематику з подальшим їх обговоренням можуть викликати

негативні наслідки, щодо підтримання психологічного комфорту для ветеранів АТО.

3.3. Програма розвитку національної ідентичності у студентів кафедри військової підготовки

Заняття 1

Вправа «**Прийняття правил**»

Мета: прийняття правил групової роботи. Знайомство учасників групи один з одним, прийняття правил за якими буде функціонувати група, виявлення очікувань учасників від занять.

Тривалість: 15 хв.

1. Не критикувати інших;
2. Якщо потрібно вийти- тихо, не заважаючи іншим виходимо;
3. Не користуватися мобільним телефоном без потреби використання

в цілях заняття;

4. Бути щирим та доброзичливим до інших;
5. Конфіденційність;
6. Бути активним;
7. Мати можливість сказати «ні»;
8. Давати зворотній зв'язок за потреби;
9. Мати право отримувати підтримку з боку групи;
10. Не говорити про присутніх у 3 обличчі;
11. Не запізнюватися на заняття;

Вправа «**Що візьмеш на пікнік?**»

Мета: допомога учасникам познайомитися та запам'ятати імена одного, сформувані ритуал привітання.

Тривалість: 15 хв.

Мета: знайомство учасників.

Учасники: студенти та дорослі; до 16 осіб.

1. Учасники тренінгу сидять в загальному колі. Тренер просить учасників уявити собі таку ситуацію: вся група в найближчі вихідні вирушає в

ліс на пікнік, і кожен повинен взяти з собою один предмет. Назва цього предмету повинно римуватися з його ім'ям.

2. Перший учасник представляється і каже, що він бере з собою. Наприклад: «Я Руслан, і я візьму казан».

3. Наступний учасник повторює те, що сказав попередній, і додає про себе. наприклад: «Це Руслан, він візьме казан, а я Галина, і я візьму малину».

4. Вкінці учасники формують ритуал привітання, який будуть використовувати протягом всіх занять.

Вправа «Невидимий зв'язок»

Мета: – допомога учасникам краще познайомитись та пізнати один одного.

Тривалість: 15 хвилин.

Процедура

1. Вся група стоїть в загальному колі. Тренер відмотує від клубка частину нитки, після чого, продовжуючи тримати кінець нитки, передає клубок будь-якого з учасників.

2. Цей учасник повинен розповісти про свої захоплення.

3. Кожен учасник, розповівши про себе, передає клубок наступному учаснику, продовжуючи триматися за нитку клубка.

4. Після того як представилися все, опинившись пов'язаними ниткою від клубка, тренер пропонує розпутати клубок, обережно змотуючи потрібно назвати ім'я людини, яка дала тобі клубок до цього та зробити їй комплімент.

Вправа «Факти»

Мета: – знайомство учасників один з одним, пізнання один одного.

Тривалість: 15 хв.

Процедура

Учасники по черзі розповідають про себе 3 факти, один з яких неправдивий. Завдання групи розпізнати неправдиві факти.

Вправа «Слухай мене»

Мета: – дослідження очікувань від занять.

Тривалість: 20 хв.

Процедура:

1. Учасники тренінгу сидять в загальному колі, і кожен по черзі (по колу) представляється, розповідає трохи про себе і називає цілі, з якими він прийшов на тренінг.

2. Після того як всі висловляться, тренер просить учасників по черзі повторити те, що сказала людина, котра розмовляла до нього.

Вправа «Рефлексія»

Мета: – отримання зворотного зв'язку від учасників.

Тривалість: 10 хв.

Учасники по черзі діляться своїми враженнями про тренінг, дають зворотній зв'язок та відповідають на питання:

- що сподобалось?
- що відчували під час заняття?
- чого не вистачило?

Вправа «Ритуал прощання»

Мета: позитивне підкріплення для кожного учасника групи, формування позитивної та довірливої атмосфери в групі.

Процедура прощання:

Учасники, сидячи в колі, вкінці заняття кладуть праву руку на ліве плече свого сусіда, хлопають та говорять «Good job».

Заняття 2

Мета: – формування в учасників тренінгу навички групової взаємодії та налаштування на ефективну групову роботу, розвиток перцептивних здібностей, розвиток здібностей внутрішньогрупової інтеракції.

Вправа «Ритуал привітання»

Учасники кожного заняття використовують ритуал привітання, який узгодили на першому занятті.

Вправа «Знаєш, я...»

Мета: знайомство учасників.

Тривалість: 15 хвилин.

Учасники: студенти та дорослі; до 16 осіб.

Матеріали: – папір, олівці, кулькові ручки.

Інструкція: по черзі привітати одне одного, розповідаючи про цікаві випадки, що трапилися під час спілкування з іншими людьми.

Хід виконання:

1) один з учасників заняття називає своє ім'я та звертається до сусіда зі словами «Знаєш, я...» та розповідає про цікавий, смішний випадок, який трапився з ним під час спілкування з іншою людиною;

2) учасник, до якого зверталися, продовжує по колу й звертається до свого сусіда, виконуючи ті самі дії, але вже зі своєю історією;

3) вправа йде по колу, доки останній учасник не звернеться до першого.

Питання до обговорення:

Чи важко було пригадати потрібну історію?

Чи важко було розповісти свою історію іншому?

Яка була ваша реакція на історію, яку вам розповіли?

Яка була реакція партнера на історію, що ви розповіли?

Вправа «Взаємне уявлення»

Мета: – знайомство учасників, рефлексія.

Тривалість: 10 хвилин.

Учасники: підлітки та дорослі; до 12 осіб.

Матеріали: папір, ручки/ олівці/ фломастери.

Інструкція: учасники розбиваються на пари розповідають одне одному про себе, відповідаючи на запитання, а потім презентують свого партнера групі.

Хід виконання: 1) учасники розбиваються на пари і по черзі розповідають партнеру про себе. Краще, якщо план розповіді запропонує ведучий.

Як би я хотів, щоб до мене зверталися на тренінгу.

Що я очікую від наших зустрічей.

Мої улюблені і нелюбимі якості в людях.

Захоплення.

Мої улюблені способи проведення вільного часу.

Моя мрія.

2) після цього всі повертаються в коло, де кожен коротко (півхвилини хвилини) представляє свого партнера на підставі прослуханого оповідання.

Питання до обговорення:

Чи корисним було виконання вправи?

Чи виникали якісь труднощі? Якщо так, то які?

Вправа «**Інтерв'ю**»

Мета: – налаштування на вивчення нової теми, подальше знайомство учасників тренінгу, розвиток комунікативних навичок.

Тривалість: 15 хвилин.

Учасники: дорослі та студенти; до 16 осіб.

Інструкція: у парах, уважно вислухати одне одного, а потім розповісти про свого партнера.

Хід виконання: 1) тренер об'єднує учнів у пари;

2) кожному учаснику пропонується взяти інтерв'ю у партнера.

Питання для інтерв'ю:

Місце проживання і навчання.

Улюблені заняття.

Майбутня професія;

3) кожен відповідає на ці питання за свого партнера.

Питання до обговорення:

Що було цікавого в цій вправі?

Чи була корисна інформація про партнера?

Вправа «**Лабіринт**»

Мета: – об'єднання групи, вироблення навичок міжгрупової взаємодії, вміння працювати в групі та формування довіри у учасників один до одного.

Тривалість: 20 хв.

Процедура

Місце проведення і вихідне положення учасників: на підлозі накреслений квадрат, розділений на 100 квадратів, зі стороною 30 см кожен. Дане поле-сітка являє собою «лабіринт».

Вся група знаходиться з одного боку «лабіринту». У ведучого є зменшене зображення «лабіринту», на якому відзначений шлях через нього (заштриховані відповідні квадрати).

Завдання: всієї групи виявитися на протилежному боці «лабіринту».

Правила:

1. У групи є 2 хвилини на обговорення тактики виконання завдання.
2. Після закінчення часу обговорення учасники стають в шеренгу і починають по черзі пробувати знайти шлях через лабіринт, вступаючи на один будь-який квадрат, при цьому: завдання виконується мовчки. За вимовлене слово – штраф у часі 1 хвилина; якщо учасник вступив на «правильний» квадрат (заштрихований у ведучого), то ведучий при цьому мовчить, і учасник отримує право вибрати ще один квадрат, вступивши на нього; в разі невірної обраного учасником квадрата провідний вимовляє слово «ку-ку».

3. Після цього учасник повинен повернутися назад по пройденим їм квадратам; одночасно в «лабіринті» може перебувати тільки один учасник; обходити «лабіринт» не можна; не можна використовувати ніякі допоміжні матеріали; в разі, коли частина групи вже перейшла на іншу сторону «лабіринту», а хтось із учасників, що залишилися вступив на невірний квадрат, всі повертаються на вихідну сторону.

3. На виконання завдання у групи є 20 хвилин.

Вправа «Вежа»

Мета: – згуртування, формування групової стратегії для вирішення проблеми та формування довіри між учасниками.

Тривалість: 30 хв.

Матеріали: папір довжиною 1 метр, скріпки (40-50 шт.), скотч довжиною 1 метр. Завдання: із запропонованих матеріалів побудувати вежу якомога більшої висоти.

Процедура

1. У групі є 10 хвилин на обговорення тактики виконання завдання, під час обговорення не можна нічого записувати і чіпати матеріали.

2. Після закінчення часу обговорення, група приступає до виконання завдання по команді ведучого: «Час», при цьому завдання виконується мовчки. За вимовлене слово – штраф у часі 2 хвилини.

3. Учасники не повинні стосуватися побудованої вежі при перевірці завдання.

4. На виконання завдання у групі є 15 хвилин.

5. 5 хв для обговорення.

Примітка для ведучого: побудована вежа може спиратися на сторонні статичні предмети (стіна, шафа, стіл і т.п.). Учасники повинні здогадатися про це самостійно.

Вправа «Дерево зворотного зв'язку»

Мета: – отримання зворотного зв'язку від учасників тренінгу.

Тривалість: 15 хв.

Матеріали: ватман з намальованим деревом, стікери та кулькові ручки.

Хід заняття: Учасники на стікерах пишуть відповідь на наступне питання: «На вашу думку чим сьогоднішнє заняття було корисним для вас, які були інсайти та чому сьогоднішнє заняття було корисним для нашої подальшої роботи?» після цього учасники клеять ці стікери на ватман. Всі бажаючі можуть перечитати стікери один одного.

Вправа «Ритуал прощання»

Заняття 3

Вправа «Ритуал привітання»

Учасники кожного заняття використовують ритуал привітання, який узгодили на першому занятті.

Вправа «Візуалізація мети»

Цілі: – розвинути вміння учасників концентруватися на собі, своїх переживаннях та відчуттях; розвинути схильність до аналізу і рефлексії; – розвиток впевненості, сміливості, самостійності, цілеспрямованості, наполегливості як в навичках, необхідних для лідера; – потренувати вміння ставити мету і досягати її; – розвивати творчий підхід до завдання, лідерські навички в учасників тренінгу. Розмір групи: не важливий.

Ресурси: записи ритмічної, енергійної музики, що створює позитивний емоційний фон. Тривалість: 10 – 15 хвилин.

Хід вправи: Уявіть свою мету у вигляді мішені. Випускаючи стрілу з лука, злийтеся з нею воедино, уявіть, що ви і є ця стріла. Спрямуйте її подумки в саме «яблучко».

А тепер подумки уявіть собі те, що ви хочете отримати в результаті досягнення мети. Детально, шліфуючи найдрібніші деталі. Визначте час досягнення мети, способи і так далі.

Знову уявіть свою мету у вигляді мішені. Що ви бачите на мішені? Що ви відчуваєте в цей момент?

Що чуєте? Виділіть невербальні сигнали.

Приберіть всі проміжні етапи досягнення мети. Злийтеся з досягнутою метою і подивіться назад: а чи потрібно було прагнути до її досягнення? Своє чи бажання ви реалізували?

Що ви виграли? Що програли?

Якщо ви задоволені результатом, то переходьте до дії. Оцініть свій потенціал. Зберіть необхідну інформацію, обробіть її. Визначте конкретні етапи досягнення мети. І вперед! Завершення: обговорення вправи. Втім, варто звернути увагу і на деякі суттєві моменти, що перешкоджають досягненню мети. Як тільки почнете спотикатися, вам це дуже допоможе. Отже, що заважає реальному досягненню поставленої мети: – боязнь розширити межі своєї мрії? – страх перед провалом.

Чужий негативний досвід в якомусь подібному заході? – робота, організована за шаблоном, з використанням стереотипних уявлень про методи досягнення мети? – дискомфорт при погляді на попередні або проміжні результати? – мета не є пріоритетною?

Втрата концентрації уваги та зусиль на досягненні мети? – вибір чиеїсь чужої мети, а не власної, підпадання під вплив інших? – небажання вчасно звернутися за допомогою?

Вправа «Міна»

Вправа спрямована на розвиток навичок взаєморозуміння та організації швидких узгоджених дій партнерів.

Тривалість: 20 – 25 хвилин

Опис процедури:

Вправа виконується в колі. По команді ведучого «Міна!» Групі необхідно за мінімальний час (3 – 5 секунд) покинути коло («бліндаж») через вузький прохід, позначений тренером за допомогою двох стільців.

Команда ведучим подається без попередження.

Створюється установка на вірогідність «загибелі» учасників, які не встигли вчасно покинути бліндаж, від прямого попадання в нього міни.

Вправа виконується кілька разів з обговореннями.

Пояснення: вправу складно виконати, якщо кожен учасник буде думати тільки про те, як врятуватися тільки йому.

Обговорення: в процесі обговорення корисно звернути увагу на те, хто зазвичай вискакував першим, а хто останнім і чому. Можна попросити учасників розказати, які думки приходили їм в голову в процесі виконання завдання. Корисно дати установку учасникам на можливість виконання даної вправи в процесі інших процедур і подавати команду без попередження. У цьому випадку вправа дозволяє розвинути здатність швидкого реагування і перемикавання на інший вид дій в екстремальній ситуації.

Вправа «Взаєморозуміння»

Вправа спрямована на розвиток навичок інтуїтивного взаєморозуміння партнерів при здійсненні спільної діяльності в ситуації штучного обмеження засобів передачі інформації.

Тривалість часу: 20 – 25 хв.

Опис процедури:

Варіант 1. Учасники рівномірно розподіляються по приміщенню. Їхнє **завдання** - порахувати від одного до двадцяти, дотримуючись таких правил:

числа повинні називатися послідовно, тобто по порядку;

одна людина не може називати два числа поспіль;

якщо наступне число одночасно назвали кілька учасників, то вправа починається заново.

Для ускладнення вправи можна запропонувати учасникам виконання з закритими очима.

Варіант 2. Вправа проводиться в колі. Ведучий називає будь-яке число (але не більше, ніж кількість учасників в групі). Одночасно з цим необхідно встати учасникам в кількості, рівній названому числу з дотриманням наступних умов: 1) повинно встати рівно стільки учасників, скільки «замовлялося»; 2) учасникам не можна вголос домовлятися, хто саме буде виконувати завдання.

Доповнення. Можна визначити тривалість «затримки» (1 – 3 секунди) між проголошенням ведучим числа і виконанням команди. Визначення спеціального часу, протягом якого члени групи можуть якимось чином повідомляти свої наміри і вгадувати наміри інших, наповнює вправу додатковим змістом. Можна ускладнити вправу, заборонивши жестикуляцію. Але і при цьому у них залишаються такі параметри для аналізу, як міміка і пози один одного.

Обговорення. Необхідно спільно з учасниками розглянути особливості взаєморозуміння партнерів в ситуації штучного обмеження засобів передачі інформації. Також корисно вийти на обговорення ролі лідера в ситуації, коли необхідно організувати групу на виконання узгоджених спільних дій.

Вправа «Ритуал прощання»

Заняття 4

Вправа «Ритуал привітання»

Учасники кожного заняття використовують ритуал привітання, який узгодили на першому занятті.

Вправа «Я та інші»

Мета – корекція і розвитку довіри іншому.

Тривалість часу: 10 хв.

Хід вправи: ведучий пропонує кожному учаснику кинути м'яч іншому, відповідаючи на питання:

- що хорошого він знає про це учасника?
- що спільного у нього з цим учасником?
- в яких випадках він може покластися на цього учасника?

Вправа «Я + Я = МИ»

Мета – корекція і розвиток довіри іншому.

Тривалість часу: 10 хв.

Хід вправи:

За командою ведучого всі учасники одночасно вимовляють слово «Я», потім плескають у долоні на знак «+», знову говорять слово «Я», два рази плескають у долоні на знак «=» і вимовляють слово «Ми».

Вправа «Зоровий контакт»

Мета: – встановити відверті стосунки з учасниками.

Тривалість часу: 15 хв.

Хід вправи:

Учасники знаходять собі пару. Сідають один напроти одного. Протягом 3 хв. вони повинні бути разом, не озиваючись один до одного. Їм пропонують утримувати зоровий контакт.

Це може викликати зорове напруження або бажання сміятися.

В такому випадку робиться кілька глибоких вдихів і видихів.

Вони повинні запам'ятати все, що з ними відбувається (думку, уявлення, спогади, почуття).

Обговорення. — Для чого, на вашу думку, ми робимо цю вправу? — Що ви відчували? — Які були труднощі? — Що було найцікавішим, найважливішим? — Якого досвіду ви набули під час цієї вправи?

Вправа «Малюнок на двох»

Мета: — дати можливість учасникам відстежити свій тип поведінки в конфліктній ситуації.

Тривалість часу: 15 хв.

Хід вправи:

Кожна пара бере один аркуш паперу й один маркер. Візьміть маркер разом, так, щоб обидва учасники тримали його, й, не розмовляючи, намалюйте малюнок на вільну тему.

Пари представляють свої малюнки.

Запитання для обговорення — Чому ви намалювали саме цей малюнок? — Хто запропонував? — Хто що намалював? — Чи кожен учасник брав участь в роботі, чи хтось частіше уникав малювання?

Вправа «На ризик»

Мета: Це дуже короткий вправа. Вправа на довіру.

Час: 5 хвилин

Розмір групи: Будь-який

Хід вправи: зараз ми з вами проведемо вправу, пов'язане з певним ризиком. Прошу Вас довіритися мені і увійти в коло тем, хто хоче мені допомогти»

Після того, як всі бажаючі увійдуть в коло, подякуйте їм і скажіть, що на цьому вправу закінчено.

Підведення підсумків вправи: Запитайте у вийшли, чому вони це зробили? У тих, хто не увійшов, — чому? Обговоріть, як вплинула фраза «Довіртеся мені» на їх рішення.

Чому люди часто довіряють іншим, не замислюючись про наслідки, і т. д.?

Вправа «Коло єнота»

Вправа допомагає учасникам відчувати довіру один до одного.

Матеріали: канат, кінці якого зв'язані один з одним.

Тривалість часу: 15 хв

Завдання: Усі учасники стають в коло і беруть обома руками канат.

Тренер: «Давним-давно на землі жило плем'я індіанців. Священною твариною в їх племені вважався єнот. І кожного разу, приходячи з вдалого полювання, перемігши ворога чи зібравши врожай, індіанці виконували ритуальний танець на честь єнота. Зараз ми його з вами повторимо ». Учасники, тримаючись за канат, повинні максимально відхилитися назад. Потім тренер просить всіх присісти якомога нижче, встати, тримаючись однією рукою за канат, відхилитися вправо, потім поміняти руку і відхилитися вліво, знову сісти і встати. Питання для зворотнього зв'язку: Що було найскладнішим? Що допомогло виконати вправу? Як інші учасники групи допомагали вам виконати вправу (якщо допомагали)? Що (хто) завадило виконати?

Вправа «Коло і я»

Цілі: – дати можливість учасникам тренінгу проявити лідерські якості; – навчити вмінню розпізнати характер ситуації, діяти адекватно існуючим умовам; – потренуватися в здатності переконувати як в навичці, необхідній для лідера; – вивчити вплив суперництва на групову взаємодію. Розмір групи: **Оптимальна кількість учасників** 8 – 16 осіб.

Ресурси: не потрібні.

Тривалість: 20 хвилин.

Хід вправи:

Для цієї вправи потрібно сміливець-доброволець, готовий перший вступити в гру. Учасники утворюють тісне коло, який буде всіляко перешкоджати попаданню в нього нашого героя. Йому дається всього три хвилини, щоб силою переконання (умовляннями, погрозами, обіцянками), спритністю (пірнути, прослизнути, 13 прорватися тощо), хитрістю (обіцянки,

компліменти), щирістю переконати коло і окремих його представників випустити його в центр. Наш герой відходить від кола на два-три метри. Всі учасники стоять до нього спинами, утворивши коло, взявшись за руки ... Завершення: обговорення вправи. В кінці вправи обов'язково обговорюємо стратегію поведінки гравців. Як вони поводитися тут, а як – у звичайних життєвих умовах? Чи є різниця між змодельованою і реальною поведінкою? Якщо так / ні, то чому?

Вправа «Ритуал прощання»

Заняття 5

Вправа «Ритуал привітання»

Учасники кожного заняття використовують ритуал привітання, який узгодили на першому занятті.

Вправа «Візуалізація мети»

Цілі: – розвинути вміння учасників концентруватися на собі, своїх переживаннях та відчуттях; розвинути схильність до аналізу і рефлексії; – розвиток впевненості, сміливості, самостійності, цілеспрямованості, наполегливості як в навичках, необхідних для лідера; - потренувати вміння ставити мету і досягати її; – розвивати творчий підхід до завдання, лідерські навички в учасників тренінгу. Розмір групи: не важливий. Ресурси: записи ритмічної, енергійної музики, що створює позитивний емоційний фон.
Тривалість: 15 хвилин.

Хід вправи: Уявіть свою мету у вигляді мішені. Випускаючи стрілу з лука, злийтеся з нею воедино, уявіть, що ви і є ця стріла. Спрямовуйте її подумки в саме «яблучко». А тепер подумки уявіть собі те, що ви хочете отримати в результаті досягнення мети. Детально, шліфуючи найдрібніші деталі. Визначте час досягнення мети, способи і так далі. Знову уявіть свою мету у вигляді мішені. Що ви бачите на мішені? Що ви відчуваєте в цей момент? Що чуєте? Виділіть невербальні сигнали.

Приберіть всі проміжні етапи досягнення мети. Злийтеся з досягнутою метою і подивіться назад: а чи потрібно було прагнути до її досягнення? Своє

чи бажання ви реалізували? Що ви виграли? Що програли? Якщо ви задоволені результатом, то переходьте до дії. Оцініть свій потенціал. Зберіть необхідну інформацію, обробіть її. Визначте конкретні етапи досягнення мети. І вперед! Завершення: обговорення вправи. Втім, варто звернути увагу і на деякі суттєві моменти, що перешкоджають досягненню мети. Як тільки почнете спотикатися, вам це 19 дуже допоможе. Отже, що заважає реальному досягненню поставленої мети: – боязнь розширити межі своєї мрії? – страх перед провалом. Чужий негативний досвід в якомусь подібному заході? – робота, організована за шаблоном, з використанням стереотипних уявлень про методи досягнення мети? – дискомфорт при погляді на попередні або проміжні результати? – мета не є пріоритетною? Втрата концентрації уваги та зусиль на досягненні мети? – вибір чужої мети, а не власної, підпадання під вплив інших? – небажання вчасно звернутися за допомогою?

Вправа «Циклон-імпровізатор»

Цілі: – розвинути вміння учасників концентруватися на собі, своїх переживаннях та відчуттях; – розвинути схильність до аналізу і рефлексії; – потренуватися в здатності бути непередбачувальним як в навичці, необхідній для лідера; – розвивати творчий підхід до завдання, лідерські навички в учасників тренінгу. Розмір групи: не важливий. Ресурси: записи ритмічної, енергійної музики, що створює позитивний емоційний фон.

Тривалість: 15-20 хвилин.

Хід вправи: закрийте очі і згадайте найбільш чисте, легке повітря, яким ви дихали коли-небудь. Повільний плавний вдих – і легке, чисте повітря наповнює кисті ваших рук, плечі; видих – і воно виходить через руки.

Вдих – повітря заповнює ваші ступні, гомілки, стегна, живіт, груди; видих – і воно плавно виходить через ноги. Вдих – повітря заповнює все тіло. Властивості повітря тепер – властивості вашого тіла. Легкість, прозорість, невагомість. І от ви вже набираєте силу вітру ... Уявіть собі, що ви – циклон, що зароджується десь в океані. З кожною хвилиною ви набираєте силу і при цьому з легкістю, граючись, постійно міняєте напрямок і швидкість. Ви то

женете високу пінну хвилю до берега, то різко скидаєте швидкість і раптово повертаєте в іншу 15 сторону. Ви непрогнозовані, тому що вам цікава імпровізація, і ви самі не знаєте, що зробити в наступну секунду. Вас захоплює сам процес перевтілень, вам цікаво спостерігати за тим, яке враження ви справляєте на людей. Завершення: обговорення вправи.

Вправа «Досвідчений вовк»

Цілі: – розвинути вміння учасників концентруватися на собі, своїх переживаннях та відчуттях; – розвинути схильність до аналізу і рефлексії; – розвиток впевненості, сміливості, самостійності, цілеспрямованості, наполегливості, адекватної агресивності як в навичках, необхідних для лідера; – потренувати вміння ставити мету і досягати її; – розвивати творчий підхід до завдання, лідерські навички в учасників тренінгу.

Розмір групи: не важливий.

Ресурси: записи ритмічної, енергійної музики, що створює позитивний емоційний фон.

Тривалість: 12 – 15 хвилин.

Хід вправи: закрийте очі і уявіть, що ви плавно занурюєтеся в сон. Сутінки ... Ви розчиняєтеся в темряві. Але ось далеко-далеко попереду з'явилося світло. Воно стає все яскравішим. Ви потрапляєте в зону світла в безкрайньому дикого степу. Ви озираетесь по сторонах, подібно до дикого звіра. Ви потужний і досвідчений хижак. Ви – вовк. Ви відчуваєте свої потужні лапи, сильні ікла, гнучке тіло. Ви господар цього степу, ви несетеся швидше вітру і радієте своїй силі. Але раптом ви помічаєте за собою погоню. Вас переслідують три великих, сильних вовка. Сама смерть наступає вам на п'яти. Вам не втекти від погоні. І ви повертаєтеся обличчям до своїх ворогів, ваш відчай переходить в киплячу злість, в лють, ви відчуваєте потужний приплив енергії. Ви накидаєтеся на першого вовка і перегризаєте йому горло. І тут же боретеся з другим вовком. Але самий потужний третій вовк встигає впитися іклами вам в бік. Вас заповнюють гострий біль, злість і відчай. Страх переходить у лють і, зібравши воедино всі свої сили, ви отримуєте перемогу

над ворогом. На степ вже спустилася ніч, і місяць уповні заливає все навколо своїм світлом. Ваше тіло і душа поступово наповнюються впевненістю і силою. Ви виявилися сильнішими трьох найсильніших вовків в цій безкрайнього степу! Завершення: обговорення вправи.

Вправа «Ти і твоє ім'я»

Цілі: – розвинути самостійність, творчий підхід до завдання, лідерські навички в учасників тренінгу; – потренуватися в самооцінці та самопрезентації. Розмір групи: не важливий.

Ресурси: дошка / фліп – чарт, маркери, папір і ручка для кожного гравця.

Тривалість: 15–30 хвилин.

Хід вправи: покладіть перед собою аркуш паперу і напишіть на ньому по вертикалі ваше ім'я. Зосередьтеся! У вас є 5 хвилин, щоб написати проти кожної букви якість свого характеру, яку ви в собі знаєте і цінуєте. 12
Приклад: О – оптимістичність Л – любов до життя Е – енергійність Н – наполегливість А – активна життєва позиція Нехай після завершення індивідуальної роботи учасники представлять отримані результати товаришам по групі, записавши їх на дошці. Завершення: обговорення вправи.

Вправа «Ритуал прощання»

Заняття 6

Вправа «Ритуал привітання»

Учасники кожного заняття використовують ритуал привітання, який узгодили на першому занятті.

Вправа «Якості лідера»

Мета: формування уявлень учасників про лідерські якості.

Матеріали: аркуші А4, ручки

Час: 20 хв.

Процедура проведення: Вправа складається з трьох етапів. На першому етапі кожному учасникові пропонується індивідуально скласти список з семи найбільш важливих якостей, якими, на його думку, необхідно володіти

людині, щоб стати лідером. Час виконання – 5 хвилин. Потім кожен учасник зачитує свій список групі.

На другому етапі групі пропонується колегіально, керуючись принципом досягнення згоди, проаналізувати всі якості, що прозвучали, і визначити п'ять найбільш значущих якостей для лідера учнівської групи. Остаточний список якостей зачитується ведучому і обґрунтовується учасниками.

На третьому етапі кожному учасникові пропонується за п'ятибальною шкалою оцінити ступінь розвиненості виділених групою лідерських якостей особисто у нього. Результати зачитуються групі.

Вправа «Упередження»

Цілі: – розвинути вміння учасників концентруватися на собі, своїх переживаннях та відчуттях; розвинути схильність до аналізу і рефлексії;

Хід заняття: учасники тренінгу діляться на дві групи і далі уважно слухають повідомлення тренера.

Тривалість часу – 10 хв.

Члени кожної підгрупи повинні розійтися по різних приміщеннях і протягом 10 хвилин сформулювати і записати на великих аркушах паперу все те, що, на їхню думку, характерно для іншої підгрупи. Характеристики можуть бути як позитивними, так і негативними.

Вправа «Перебільшення»

Цілі: – розвинути розвинути схильність до аналізу і рефлексії;

Хід заняття: учасники тренінгу діляться на дві групи і далі уважно слухають повідомлення тренера.

Тривалість часу – 45 хв.

Після цього запропонуйте обом підгрупах, взявши за основу результати попередньої вправи, створити за 45 хвилин сценку, в якій би пародіювалися (перебільшено зображувалися) негативні властивості і способи поведінки іншої підгрупи. Після цього обидві групи збираються разом і грають один для одного свої сценки.

Питання для обговорення: – Які особливості іншої підгрупи мені найбільш неприємні? - Якою мірою ці особливості притаманні мені самому? – У чому я заздрю членам іншої підгрупи? – У чому полягає реальна сила і слабкість кожної підгрупи? – У чому суть найбільш важливою претензії кожної підгрупи по відношенню до іншої?

Вправа «Ритуал прощання»

Заняття 7

Вправа «Ритуал привітання»

Учасники кожного заняття використовують ритуал привітання, який узгодили на першому занятті.

Вправа «Колективний пейзаж»

Учасники: студенти, дорослі.

Час: 10 хв.

Матеріали: не потрібні.

Мета: – релаксація, згуртування, вирівнювання емоційного фону.

Інструкція: виконання вказівок тренера, створення колективної картини.

Хід виконання: 1) звучить музика; 2) учасники закривають очі; 3) ведучий починає описувати картину, а учасникам пропонується продовжити за ведучим «малювання» картини, додаючи до неї по одному-два елементи.

Питання до обговорення:

- Що ви відчували під час вправи?
- Які асоціації виникали з образами?
- Власні враження.

Вправа «Змійка»

Учасники: студенти і дорослі; до 16 осіб.

Час: 20 хв.

Мета: – розвиток уміння слідувати правилам і діяти у команді.

Матеріали: не потрібні.

Хід виконання: 1) за допомогою лічилки обирається «голова змійки»; 2) після цього «голова» становиться за ведучим, а іншим пропонують стати за нею один за одним, тримаючись за талію попередника; 3) «Змійка» рухається, робить повороти вправо та вліво; 4) потім ролі змінюються і хтось інший стає змійкою; 5) Ролі змінюються поки всі учасники не побудуть і «головою» і хвостом».

Питання до обговорення:

Ким більше сподобалося бути: головою чи хвостом?

Вправа «**Реклама**»

Мета: – оволодіти активним стилем спілкування і розвинути в групі відносини партнерства; - розвинути самостійність, творчий підхід до завдання, лідерські навички в учасниках тренінгу; – потренуватися у здатності переконувати – навичці, необхідній для лідера. Розмір групи: не важливий. Ресурси: аркуші ватману, фарби, олівці, фломастери, шматки кольорової тканини тощо.

Тривалість: 60-90 хвилин.

Хід вправи:

Це одна з дуже ефективних вправ у створенні атмосфери довіри, співпраці, спільної творчості. Група розбивається на пари. Важливо простежити за тим, щоб разом опинилися люди, як можна менш знайомі один з одним. Ведучий пояснює завдання. – Уявіть, що кожен з вас – член закритого елітарного клубу. Природно, що ви знайомі з усіма його учасниками, довіряєте їм, вам добре разом. Раз на рік двері клубу відкриваються для всіх. У цей день ви можете спробувати ввести в коло членів клубу своїх друзів.

Для цього вам належить підготуватися і дати своєму товаришеві таку рекомендацію, щоб ні один з членів клубу не зміг проголосувати проти прийому новачка. Це нелегко, але можливо.

Як практично буде проходити прийом? Ви розбилися на пари. Кожен з учасників пари подумає кілька хвилин і розповість своєму партнеру про свої позитивні якості. Якість це може бути будь-якою, але значущою.

У свою чергу, той, хто розповів про себе вислуховує історію свого партнера про те як, що виділяє його серед інших людей і дозволяє претендувати на прийом в клуб. Після того як ви поділилися один з одним інформацією про свої позитивні якості, вам доведеться поламати голову над тим, яким чином представити перед членами клубу вашого товариша. Відрекомендувати його ви можете будь – яким максимально ефектним способом.

Наприклад: – інтерв'ю, яке представляє героя, в телечі радіостудії; – малюнок, комікс, шарж з подальшим театралізованим коментарем; – інсценування, що представляє особисті якості кандидата; – коментар спортивного оглядача (якщо ваш герой робить успіхи в спорті і саме тут виявляються його людські гідності, завзятість, надійність, сила волі), – репортаж з виставки, концерту, конкурсу (за умови, що досягнення вашого героя проявляються саме в цій сфері діяльності) тощо.

Жанр рекламного виступу не регламентований. Все, чим багата ваша фантазія, може виявитися вдалим. Подбайте лише про те, щоб обрана форма максимально відображала зміст вашого уявлення. Ще одна важлива деталь: розповідаючи про достоїнства людини, не забудьте назвати його ім'я! Всім зрозуміло завдання? Є питання?

Пари приступили до роботи. – Закінчуємо знайомство з партнером. Уточніть останні деталі і приступайте до підготовки своєї рекламної п'ятихвилинки. Через 20 хвилин оголошується загальні збори членів клубу для обговорення кандидатів. Ці 20 хвилин ведучий проводить в роботі з учасниками, переходячи від пари до пари, стимулюючи роботу над рекламою. Іноді доведеться порадити, яка форма буде найбільш актуальна для розповіді про ті або інші якості, допомогти подолати ніяковість в вихвалянні поки що малознайомої людини перед іншими малознайомими людьми.

Нерідко втручання і підтримка режисера потрібні навіть на більш ранньому етапі, коли учасники пари розповідають один одному про свої достоїнства. Часом можна почути від молодого «актора»: «А я не знаю, які у мене позитивні риси!» З'ясовується, що для багатьох простіше визначити, в чому вони слабкі, недосконалі, ніж назвати якості, якими людина вправі пишатися.

Іноді риси характеру підміняються назвою досягнень: «Я – кращий працівник у колективі», «У мене – перше місце в конкурсі кращого спеціаліста».

У таких випадках потрібно перекласти досягнення на іншу мову: що в мені допомогло домогтися такого яскравого результату? Завзятість? Сила волі? Прагнення довести справу до кінця?

– Увага, оголошується хвилинка готовності! Прохання всім зібратися в залі клубу на церемонію представлення нових учасників! Зараз нам належить познайомитися з новими кандидатами. Якщо рекомендація, подана вам, шановні члени клубу, здається достатньою і переконливою, прошу своїми оплесками висловити рішення про прийом в члени клубу.

А тепер я запрошую вийти першу пару учасників! Завершення: обговорення вправи. Після того як всі пари представили один одного, з'ясуємо, що дала кожному робота над завданням. Відзначаємо оригінальні ідеї та вдалі виступи, дружність атмосфери і важливість підтримки.

Вправа «Ритуал прощання»

Заняття 8

Вправа «Ритуал привітання»

Учасники кожного заняття використовують ритуал привітання, який узгодили на першому занятті.

Вибрана тематика: **Приклад патріотизму та героїчного оптимізму захисників ДАПу в 2014 році.**

Мета: – створення конструктивного дискусійного поля, спрямованого на розвиток саморегуляції, усвідомлення та розвитку національної ідентичності студентів ВНЗ з військовою кафедрою викладання.

Завдання: оволодіти навичками психологічного аналізу фільму, «навчитися» бачити його психологічний зміст.

Актуалізувати особисті переживання:

Усвідомити власні емоції та тілесні реакції у процесі перегляду фільму;

Очікувані результати:

Актуалізація особистісних переживань і смислів, саморозкриття у кіносюжеті

Взаємодія між учасниками в процесі обговорення фільму;

Цільова аудиторія: студенти ВНЗ з військовою кафедрою викладання;

Тривалість тренінгу 4 години (з перервою 15 хв.);

Вправа «Продовж речення»

Мета: – створити позитивну атмосферу, зняти напруження.

Тренер. Закінчить речення, аргументуючи свої відповіді:

«Кіно в моєму житті...»;

«Фільм, який вразив мене...»;

«Фільм, який би я з задоволенням переглянув ще раз...»;

«Мій улюблений жанр в кіно...»;

1. Інформаційне повідомлення.

Тренер. Фільм – це свого роду метафора, в якій можна побачити відображення певної життєвої ситуації. Він дозволяє збоку подивитися на власні труднощі. Подивившись кіно в хорошій компанії можна багато дізнатися про себе, про людей і світ навколо. Дивно, начебто всі дивимося один фільм, захоплюємося процесом, співпереживаємо героям, їх винахідливості і героїзму, але враження у всіх різне. Виходить ми дивилися кожний своє кіно – скільки людей, стільки й бачень – оскільки ми всі індивідуально сприймаємо реальність.

Рухлива розминка «Поміняйтеся місцями ті, хто...»

Для створення позитивної і комфортної атмосфери ми впровадимо рухливу розминку.

Зараз необхідно буде помінятися місцями всі ті, хто володіє загальною ознакою. Наприклад, я скажу: «Поміняйтеся місцями ті, хто любить кінокомедії». Тоді всі, хто любить кінокомедії міняються місцями з тими, хто любить трилери тощо...

Полюбляє кінокомедії;

Кому подобаються екранізації художніх творів;

Кому до вподоби мелодрами;

Кому подобаються мультфільми;

Хто любить фільми минулого тисячоліття;

Обговорення:

Який у вас настрій?

Який критерій був несподіваним?;

На вашу думку, відмінності – це те, що нас роз'єднує чи те, що робить нас цікавими одне одному?

Вправа «Талановитий режисер»

Мета: – створення позитивної атмосфери.

Тривалість: 15 хв.

Тренер. Кожен з учасників кола закінчує речення: «Якби я була режисером, то я б зняла фільм про...»

Перегляд кіно «Кіборги»

Рік виходу 2017 рік

Країна Україна

Жанр: екшн, військова драма

Час 110 хв.

Режисер: Ахтем Сеїтабалов

Актори: – Макар Тихомиров, Андрій Саєнко, Віктор Жданов, Роман Ясіновський;

Сюжет фільму: Командир групи захисників Донецького аеропорту із позивним «Серпень» говорить товаришам, що вони можуть піти звідти перед ворожим наступом, але ті вирішують лишитися. «Серпень» за це називає їх «кіборгами». За даними розвідки, вночі готується ворожий наступ, де використовуватиметься «Буратіно». «Серпень» оголошує, що з цього бою може не вийти ніхто, та товариші вирішують лишитися.

Обговорення кінофільму

Тренер: – Фільм «Кіборги» – це чудовий фільм, який дає можливість відчутти і долучитись до доленосного історичного подвигу наших Героїв під час захисту стратегічних інтересів України під час військових дій на Сході України.

Поділіться своїми враженнями від фільму;

Які асоціації виникли у зв'язку з фільмом?;

Що з Вами відбувалося в момент перегляду?;

Які почуття Ви переживаєте зараз?;

Що нового дізналися про світ, людей, про себе?;

Отримання нового досвіду шляхом безпосереднього проживання:

Якби Ви мали можливість стати активним учасником фільму, яку роль Ви зіграли б? (з існуючих, або вигаданих Вами)?

Що означає для Вас вибір саме цієї ролі? Яка ключова ідея Вашого життя стоїть за цим вибором?

Вправа «Ритуал прощання»

Заняття 9

Вправа «Ритуал привітання»

Учасники кожного заняття використовують ритуал привітання, який узгодили на першому занятті.

Вибрана тематика: **Приклад патріотизму, опору та героїчної боротьби українських в'язнів сумління, які перебували у сов'єтських катівнях (таборах);**

Мета: – знайомство учасників групи один з одним, прийняття правил за якими буде функціонувати група, виявлення за результатами дослідження

соціально – психологічної адаптації, прийнятті очевидності можливої потреби військового лобювання інтересів Держави та курсу новітньої історії.

Завдання: – оволодіти навичками психологічного аналізу фільму, «навчитися» бачити його психологічний зміст на зрізі історичних подій і реалій.

Актуалізувати особисті переживання:

Усвідомити власні емоції та тілесні реакції у процесі перегляду фільму;

Очікувані результати:

Актуалізація особистісних переживань і смислів, саморозкриття у кіносюжеті

Взаємодія між учасниками в процесі обговорення фільму;

Цільова аудиторія: студенти ВНЗ з військовою кафедрою викладання;

Тривалість тренінгу 4 години (з перервою в 15 хв.);

Мета: створення позитивної атмосфери.

Тривалість: 15 хв.

Вправа «**Прийняття правил роботи групи**»;

Мета: – забезпечити сприятливу атмосферу для навчання у тренінговій групі;

Правила роботи:

Добровільна участь;

Вимкнути мобільні телефони (режим без звуку)

Бути щирим;

Бути толерантним;

Говорити від свого імені;

Правило «піднятої руки»;

Правило «вільної ноги»;

Вправа «**Очікування**»: дати можливість учасникам визначитися щодо своїх очікувань від тренінгу. Визначення очікувань можна провести двома шляхами: учасники самі голосно по черзі проголошують свої очікування, або записують на ватмані.

Вправа «Ключі»

Мета: – створити сприятливий психологічний простір; розвивати символічне мислення, осмислити, виявити і «прийняти» нові перспективи.

Ведучій показує учасникам зв'язку ключів, символічно демонструючи можливість щось відкрити, або навпаки, закрити для себе. Той з учасників, хто триматиме зв'язку ключів в руках розповість про це, він передає зв'язку ключів наступному учаснику.

Перегляд кіно **«Червоний»**

Рік виходу 2017 рік

Країна Україна

Жанр: історичний бойовик;

Час 110 хв.

Режисер: Заза Буадзе;

Сценарист: – Андрій Кокотюха;

Актори: – Микола Береза, Олег Шульга, Олександр Мавріц, Любов Тищенко;

Сюжет фільму: – 1947 року до ГУЛАГу потрапляє воїн УПА Данило Червоний. Начальник табору, майор Абрамов, передбачає, що Данило буде непокірним і завдасть чимало проблем, адже не раз уже тікав з ув'язнення.

Починаються дні в таборі, сповнені марудної важкої праці. Данило працює в копальні та зустрічає серед ув'язнених знайомого бійця на прізвище Ворон та ще декількох українців. Один з них — Віктор Гуров, радянський льотчик з Чернігова, літак якого було збито над позиціями ворога і його вважають дезертиром, який був у полоні. Данило свариться з Віктором, який вважає Сталіна героєм і вірить у те, що потрапив до ГУЛАГу помилково. Між ними стається бійка, за що Віктора ведуть до начальника табору на допит. Абрамов вважає всіх українців покидьками, однаково – за Радянський Союз вони чи проти. Разом з тим він вирішує скористатися Віктором аби слідкувати за Данилом.

Українці в таборі святкують Великдень, що охорона придушує.

Тим часом Данило з іншими українцями планує в глибині копалень втечу.

Обговорення кінофільму

Тренер: Незважаючи на деякі недоліки, фільм «Червоний» – це ідеальний фільм у ключі національно-патріотичного виховання – з одного боку, а також. – це ще одна історія, яка утверджує ненависть до Союзу – з іншого. У фільмах, що засновані на реальних подіях (а це зазначено в титрах на початку), глядачу важливо повірити в цю дійсність, тобто, дрібниць і умовностей не буває... Стрічка «Червоний» тест на правдивість пройшла, адже віриш усього: героям і конфліктам, костюмам і локаціям.

- Поділіться своїми враженнями від фільму;
- Як би Ви діяли опинившись на місці героя?
- Що б сталося, вчини той, чи інший герой по іншому?
- Який стиль спілкування героїв фільму? Як вони вирішують свої проблеми?
- Про що цей фільм? Яка основна проблема чи конфлікт і як вирішує її режисер?
- Які художні і технічні прийоми допомагають йому в цьому? Що він хоче мені сказати?
- Які у фільмі зустрілися метафори, символи, пісні?
- Які психологічні, моральні, філософські проблеми порушені у фільмі? Які з них хвилюють мене зараз, або хвилювали в минулому?

Вправа «Ритуал прощання»

Заняття 10

Вправа «Ритуал привітання»

Учасники кожного заняття використовують ритуал привітання, який узгодили на першому занятті.

Вибрана тематика: Приклад патріотизму та героїчного оптимізму захисників ДАПу в 2015 році та курсантів нахімовців в 2014 році (м. Севастополь)

Мета: – створення конструктивного дискусійного поля, спрямованого на розвиток саморегуляції та усвідомлення...

Завдання: – оволодіти навичками психологічного аналізу фільму, «навчитися» бачити його психологічний зміст.

Актуалізувати особисті переживання

Усвідомити власні емоції та тілесні реакції у процесі перегляду фільму.

Очікувані результати:

Актуалізація особистісних переживань і смислів, саморозкриття у кіносюжеті;

Взаємодія між учасниками в процесі обговорення фільму;

Цільова аудиторія: – студенти ВНЗ з викладанням кафедри військової підготовки.

Вправа «Продовж речення»

Мета: – створити позитивну атмосферу, зняти напруження.

Тренер. Закінчить речення, аргументуючи свої відповіді:

«Кіно в моєму житті...»;

«Фільм, який вразив мене...»;

«Фільм, який би я з задоволенням переглянув ще раз...»;

«Мій улюблений жанр в кіно...»;

Інформаційне повідомлення.

Тренер: – Фільм – це свого роду метафора, в якій можна побачити відображення певної життєвої ситуації. Але якщо йдеться про документальне кіно, яке до нас доніс подих новітньої історії і героїчний приклад наших співвітчизників, – то це вже є неоцінений поклад до скарбниці пам'яті і пошанівку для всіх наступних поколінь.

Перегляд відео-сюжету «Бійці співають гімн України»

Рік запису: березень, 2015 рік

Країна Україна

Жанр: історичні хроніки;

Час 2 хв.

Режисер: відео Руслана Боровика;

Сюжет фільму: Визволення ДАПу ціною власного життя;

Обговорення:

Поділіться своїми враженнями від фільму;

·Які сили і ресурси спонукають героїв?

·Поділяю я почуття героїв чи ні?

·Який стиль спілкування героїв фільму?

Як вони вирішують свої проблеми?

·Кому я співчуваю і чому?

Перегляд відео - сюжету «**Курсанти Академії Нахімова співають гімн**

України»

Рік запису: березень 2014 року

Країна Україна

Жанр: історичні хроніки;

Час 2 хв.

Режисер: автор відео невідомий;

В відео сюжеті задіяні реальні Герої, курсанти нахімовці, м Севастополь;

Сюжет фільму: боротьбі за честь і гідність майбутнього офіцера;

Обговорення:

Поділіться своїми враженнями від фільму;

·Які сили і ресурси спонукають героїв?

Що для Вас особисто означає слово «честь»?

·Що б Ви взяли для себе за зразок для наслідування?

·Що Вам сьогодні сподобалося? Що не сподобалося?

·Висловіть Ваші побажання.

Висновки до розділу 3

1. Програма розвитку національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки ЗВО базується на методах арт-терапії. Це обумовлено тим, що понадважливою технікою арттерапевтичного впливу є техніка

активного уявлення, націлена на те, щоби спіткунути чолом до чола свідоме і несвідоме та примирити їх між собою засобом афективної взаємодії. Адже метою програми є розвиток національної ідентичності студентів закладів вищої освіти та зростання рівня усвідомлення студентами ЗВО свого національного походження і власної національної належності.

2. Завдання програми розвитку національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки полягають у корекції усвідомлення внутрішніх конфліктів та переживань. Адже часто буває так, що легше приймати корекцію за допомогою зорових образів, ніж висловити їх в процесі вербальної корекції. Невербальне спілкування легше усклизає від цензури свідомості. Опрацювання думок і відчуттів, які особистість (студент) звик притлумлювати, або й приховувати в собі також сприяє досягненню мети окресленої в програмі психологічної корекції. Іноді невербальні засоби можуть прислужитися єдиною можливістю для висловлення та прояснення потужних переживань і упереджень. Доцільними будуть і емоційні переживання і проживання студентами актуальних на даний момент життя ситуацій і проблем, повязаних з визначенням власної ідентичності та усвідомлення і переосмислення себе і своїх цілей, дій, почуттів, потреб, психологічних проблем.

3. Програма розвитку національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки складається з 7 тренінгових занять, 2 заняття тривалістю по 4 години та 5 занять тривалістю по 1 год. 30 хв. Кількість учасників 12- 17 осіб. Перші 5 тренінгових занять будуть базуватися над роботою з вправами, зорієнтованих на темах «Знайомство», «Командоутворення» та «Взаємодія». Подальші 2 заняття планується провести на зрізі огляду художніх та документальних фільмів на військову тематику з подальшим їх обговоренням.

4. Часткова апробація програми розвитку національної ідентичності була проведена зі студентами I курсу СумДУ засвідчила доцільність, ефективність та корисність обраних метода та вправ, зумовила плідну взаємодію та конструктивний зворотній зв'язок.

ВИСНОВКИ

1. Національна ідентичність – це особисте усвідомлення належності до певної держави чи нації. Національна ідентичність виступає як визнання народом самого себе: знання і повага історії, національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб. Структура національної ідентичності як однієї зі складових національної самосвідомості – це тека відповідних чинників, які лобіюють такі компоненти, як когнітивний (знання про національну спільноту та знання себе, як члена цієї спільноти) та емоційно-оцінний (національна самоповага, чи зневага, національна гордість чи сором). Валентність національної ідентичності – це суб'єктивне оцінювання ставлення індивіда до даної нації. Чіткість національної ідентичності – це гостре і обгрунтоване усвідомлення себе представником своєї нації.

2. Національна ідентичність громадян держави є чинником її розбудови та запобіжником національної безпеки. Для військових дуже важливо відчувати себе представником свого народу, з яким він себе ідентифікує, та ототожнювати себе з громадянами країни, які знаходяться в зоні ведення бойових дій, а також на територіях, вільних від війни.

3. Емпіричне дослідження особливостей національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки та учасників бойових дій на сході України базувалося на таких методах: 1) порівняльному; 2) психодіагностичному, представленому методикою «Оцінка позитивності та невизначеності етнічної ідентичності» О. Татарко і Н. Лебедєва в модифікації Л. Співак, методикою «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнової та методикою «Шкала локусу контролю» Дж. Роттера; 3) методах обробки даних (описова статистична обробка даних, т-Кендалла, χ^2 -критерій, коефіцієнт кореляції Пірсона).

4. Більшість учасників бойових дій має високий рівень валентності національної ідентичності та низький рівень чіткості національної

ідентичності. У більшості студентів військової кафедри також переважає високий рівень валентності національної ідентичності, але середній рівень чіткості національної ідентичності. Отже, більшість учасників бойових дій та здобувачів вищої освіти, які студіюють військову кафедру, хоча і позитивно ставляться до своєї національної приналежності, проте не досить чітко її усвідомлюють.

5. В учасників бойових дій з високими показниками національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як відпочинок, повага до людей та вплив на оточення, кохання. В учасників бойових дій з середніми показниками національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, як пізнання нового, матеріальний добробут, відпочинок та кохання. В учасників бойових дій з низькими показниками національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як високий соціальний статус, здоров'я, матеріальний добробут, спілкування. В учасників бойових дій з високими показниками чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як повага до людей та вплив на оточення, допомога та милосердя до інших, відпочинок та дозвілля. В учасників бойових дій з середніми показниками чіткості національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, як матеріальний добробут, здоров'я та пізнання нового в світі, природі, людині. В учасників бойових дій з низькими показниками чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як любов, матеріальний добробут, відпочинок.

У студентів військової кафедри, які мають високі показники валентності національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як кохання, повага до людей та вплив на оточення та пізнання нового. У студентів військової кафедри з середніми показниками валентності національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, як високий соціальний статус і управління людьми, матеріальний добробут, пошук та насолода прекрасним. У студентів військовлі кафедри з низькими показниками валентності національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як

пошук та насолода прекрасним, повага до людей та вплив на оточення, відпочинок та кохання. У студентів військової кафедри, які мають високі показники чіткості національної ідентичності, домінують такі ціннісні орієнтації, як повага до людей та вплив на оточення, кохання, допомога та та милосердя до інших людей. У студентів військової кафедри з середніми показниками чіткості національної ідентичності переважають такі ціннісні орієнтації, матеріальний добробут, високий соціальний статус та управління людьми, здоров'я. У студентів військової кафедри з низькими показниками чіткості національної ідентичності домінують такі ціннісні орієнтації, як кохання, відпочинок, високий соціальний статус та управління людьми.

6. Показники валентності національної ідентичності учасників бойових дій не корелюють з показниками їх локусу контролю. Водночас, більшість військовослужбовців з високим рівнем національної ідентичності є інтерналами, а військовослужбовці з середнім та низьким рівнями національної ідентичності переважно є екстерналами. Більшість студентів військової кафедри з високим та середнім рівнями валентності національної ідентичності є екстерналами, а студенти військової кафедри з низьким рівнем національної ідентичності – інтерналами. Більшість студентів військової кафедри з високим рівнем чіткості національної ідентичності є інтерналами, а переважна більшість студентів з середнім та низькими рівнями чіткості національної ідентичності – екстерналами.

7. Програма розвитку національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки ЗВО базується на методах арт-терапії. Це обумовлено тим, що понадважливою технікою арттерапевтичного впливу є техніка активного уявлення, націлена на те, щоби спіткунути чолом до чола свідоме і несвідоме та примирити їх між собою засобом афективної взаємодії. Завдання програми розвитку національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки полягають у корекції усвідомлення внутрішніх конфліктів та переживань. Програма розвитку національної ідентичності студентів кафедри військової підготовки складається з 7 тренінгових занять, 2 заняття тривалістю

по 4 години та 5 занять тривалістю по 1 год. 30 хв. Кількість учасників 12- 17 осіб. Перші 5 тренінгових занять будуть базуватися над роботою з вправами, зорієнтованих на темах «Знайомство», «Командоутворення» та «Взаємодія». Подальші 2 заняття планується провести на зрізі огляду художніх та документальних фільмів на військову тематику з подальшим їх обговоренням. Часткова апробація програми розвитку національної ідентичності була проведена зі студентами I курсу СумДУ засвідчила доцільність, ефективність та корисність обраних метода та вправ, зумовила плідну взаємодію та конструктивний зворотній зв'язок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Эриксон Э. Проблемы Эго-идентичности. *Реферативный журнал. Социология*. 1991. №1. С. 173–200
2. Лисенко О. Проблема національної ідентичності: педагогічний, соціологічний, філософський аналіз URL: <http://www.google.com/url?url=http://naukajournal.org/index>
3. Ліпкан В. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2008. 552 с.
4. Кожевникова О., Вьюжанина С. Метод семантического дифференциала: учебно-методическое пособие для студентов высших учебных заведений Ижевск: Изд. Центр «Удмуртский университет», 2016. 120 с.
5. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Москва: Издательство Московского университета, 1884. 202 с.
6. Кон И. В поисках себя: личность и ее самосознание. Москва: Политиздат, 1984. 401 с.
7. Кон И. Открытие Я. Москва: Политиздат, 1978. С. 6-57.
8. Танина Е. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. Москва: Издательство Московского университета, 1989. 210 с.
9. Міхеєва О. І. Вивчення особливостей самосвідомості в дискурсі проблеми судової психологічної експертизи неповнолітніх підекспертних. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 811-818.
10. Джеймс У. Психология / под ред. Л.А.Петровской. Москва: Педагогика, 1991. 368 с.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризисы. Москва: Издательская группа Прогрес 1996. 344 с.
12. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва: Прогресс, 1994. 240 с14
13. Ігнат'єв М., Лукин В., Громов Н. Психология. Москва: Издательство Просвещение, 1965. 344 с.

14. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 224 с.
15. Арбітайло А. Этнические предубеждения и возможности для их преодоления. URL: <https://www.dissercat.com/content/etnicheskie-predubezhdeniya-i-vozmozhnosti-yumora-dlya-ikh-preodoleniya/read>
16. Дружинин В. Структура и логика психологического исследования. Москва: Институт психологии РАН, 1993. 142 с.
17. Лебедеко Е. Развитие самосознания и индивидуальность: методическое руководство. Москва: Прометей; Книголюб, 2003. 64 с.
18. Бондаренко Л. И. Основные этапы становления самосознания. Киев: НІСД, 1979. 238 с.
19. Стефаненко Т. Этнопсихология: практикум: учебное пособие для студентов вузов. Москва: Аспект Пресс, 2006. 208 с.
20. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування. Київ: НІСД, 2011. 334 с.
21. Пироженко В. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем. *Стратегічна панорама*. 2005. № 2. 14 С.
22. Кулик В. Мова й ідентичність в Україні після Євромайдану. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 2. С. 90–103.
23. Грицевич Т.Л., Капінус О.С., Мацевко Т.М., Ткачук П.П. Соціально-психологічні технології управління військовими колективами: **навчально-**методичний посібник. Львів: НАСВ, 2018. 256 с.
24. «Оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності» О. Татарко і Н. Лебедева в модифікації Л. Співак. Кам'янець-Подільський: Рута, 2015. 300 с.
25. Бубнова С. Методика «Диагностики реальной структуры ценностных ориентаций личности» URL: hr-portal.ru/tool/metodika-diagnostika-realnoy-struktury-cennostnyh-orientaciy-lichnosti-ss-bubnova

Додано примітку [П1]:

26. Дж. Роттер Опитувальник, Рівень суб'єктивного контролю (РСК). За матеріалами: М. Еникеева, Психологическая диагностика. Москва: Приор, 2003. С. 124 -129.
27. К. Юнг. АРТ-терапія: від світового досвіду до національних пріоритетів Н. Гайструк Н, Мистецтво лікування. 2014. № 2. С. 57-60.
28. Богута, Х. Р. Досвід застосування арттерапії і умовах психіатричного стаціонару. *Форум психіатрії і психотерапії*. Львів, 2000. Т.2. С. 42-44.
29. Еникеева М. Психологическая диагностика. Москва: Приор, 2003. С. 124–129.
30. Кінотерапія Гарі Соломона. URL: <https://cpp-p.ru/kinoterapiya-hto-eto-i-kak-eto-rabotaet/>
31. Фільмотерапія Берні Вудера. URL: <https://cinematherapy.org/obshheeponyatie-o-kinoterapii-filmoterapii>
32. Кінойога Тева Спаркса. URL: <http://kinoterapia.info/theoretics-cinematherapy/kinoterapia-metodologia-primenenie/>
33. Режисована фільмотерапія Сергія Красина. URL: https://www.ng.ru/cinematograph/2020-01-30/7_7782_films.html
34. Горбушина О. Психологический тренинг. Секреты проведения. Санкт-Петербург. 2008. – 176 с.
35. Фопель К. Психологические группы: рабочие материалы для ведущего: практическое пособие. Москва: Генезис, 2000. 256 с.
36. Осипова А. Общая психокоррекция. Учебное пособие для студентов вузов. Москва: ТЦ Сфера, 2004. 512 с.
37. Цветков Э. А. Мастер самопознания, или Погружение в Я / Цветков Э. А. Санкт Петербург: Лань, Полисет, 1995. – 192 с.
38. Франкл В. Человек в поисках смысла В. Франкл; пер. с англ. и нем. общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева. Москва: Прогресс, 1990. 367 с.
39. Прутченков А. Трудное восхождение к себе: методические разработки и сценарии занятий социально-психологических тренингов.

40. Евтихонов О. Стратегии и приемы лидерства: теория и практика. Санкт Петербург: Речь, 2007. 238 с.
41. Евтихонов О. Тренинг лидерства: Монография. Санкт Петербург: Речь, 2007. 256 с.
42. Мудрик А. Б., Шишкіна Х. Ю. Розвиток лідерських якостей: програма тренінгу. Луцьк, 2013. 120 с.
43. Грецов А. Г. Лучшие упражнения для обучения эффективной коммуникации: учебно-методическое пособие / под общей редакцией проф. Евсеева С. Санкт-Петербург: СПб НИИ физической культуры, 2006. 48 с.
44. Грецов А. Г. Лучшие упражнения для развития уверенности в себе: учебно-методическое пособие. Санкт Петербург: СПб НИИ физической культуры, 2006. 52 с.
45. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ: ХМЦНП, 2011. 368 с.
46. Фопель К. URL: http://psychologis.com.ua/psihologicheskie_uprazhneniya_dlya_lichnostnyh_trenin_gov.htm -
47. Коваленко С., Харченко І. Ефективні методи управління колективом – важлива складова державної влади. Збірник наукових праць УАДУ. Київ, 1999. Вип. 1. С. 237–241.
48. Кінотренінг як інтерактивний метод тренінгових занять для учнів, батьків, педагогів URL: <https://naurok.com.ua/kinotrening-yak-interaktivniy-metod-roboti-praktichnogo-psihologa-zbirnik-treningovih-zanyat-dlya-uchniv-batkiv-pedagogiv-107192.html>
49. Березень 2014: Нахмівці співають Гімн України рос. Окупантам. URL: <https://youtu.be/2kgjRKDNkn4>
50. Бійці АТО співають гімн України в ДАПі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27246964.html?fbclid=IwAR2kFxxk156H7wI0k710qSqCIF28qhNHirIGs6rvXYyNqYInHGoHmTjXjYSk>